

2019-01-03
rev 2019-02-12

Anders Björklund & Stefan Bohman:

Museets bästa vän om vänföreningarnas roll i museisverige

World Federation of Friends of Museums
– Code of Ethics:

*The goals set by friends and volunteers,
the sphere within which they operate
should be developed with the
participation and agreement of the
museum authorities and in accordance
with the museum mission.*

§ 6.8, ICOMs etiska regler:

*Museerna bör skapa gynnsamma
förutsättningar för sådant samhällsstöd
som kan ges av t ex museivändeföreningar
och andra stödjande organisationer,
erkänna betydelsen av detta stöd och
främja harmoniska relationer mellan
organisationerna och museipersonalen.*

Innehåll:

Inledning – Museets bästa vän, sid 3.

1. Vad är en vänförening, sid 7.

2. Mål och uppgifter, sid 16.

3. Vänner och volontärer, sid 22.

4. Ömsesidiga relationer, sid 28.

5. Tryckta satsningar – och samtal om de digitala, sid 38.

6. Vänföreningar i ålderskris?, sid 42.

7. Unika och ändå lika, sid 45.

8. Reflektioner och förslag, sid 48.

Bilaga 1. Missiv, sid 53.

Bilaga 2. Frågelista till vänföreningen, sid 54.

Bilaga 3. Frågelista till museiledningen, sid 56.

Bilaga 4. Besökta museer, föreningar och organisationer, sid 57.

Inledning – Museets bästa vän

När betänkandet om en *Ny museipolitik* (SOU 2015:89) presenterades framgick att utredarna förbiset några av museernas mest engagerade aktörer och tillika flitigaste besökare: vänföreningarna och deras medlemmar. Det framgick av direktiven att sådana organisationer naturligtvis skulle beaktas. Den följande propositionen *Kulturarvspolitik* framhöll hur viktigt det var "att fler civilsamhällesorganisationer än i dag ges förutsättningar att medverka i bevarande och utveckling av kulturarvet." (*Kulturarvspolitik* 2016/17:116, sid 77). Ändå tappade man bort vänföreningarna, som utgörs av fler än 40.000 personer. Om utredarnas glömska berodde på ointresse eller okunskap är oklart, men först efter att ha kontaktat kulturdepartementet gavs *Sveriges vänföreningar för konst och kultur* (SVK) möjlighet att lämna synpunkter.

Utredarnas förbiseende gav motiv till att starta den här studien – *Museets bästa vän*. Det var uppenbarligen viktigt att uppmärksamma och synliggöra vänföreningarna och öka förståelsen för föreningarnas betydelse i museernas kulturarvsarbete. Vänföreningsrörelsens bakgrund och folkbildande betydelse borde genomlysas. Mer kunskap borde samlas om vänföreningarnas närvaro, verksamhetsstödjande, administrativa och ekonomiska potential; allt insikter som borde återfinnas bland museernas huvudmän.

Undersökningen år 2000

Det fanns ett kunskapsunderlag redan insamlat som tjänat som utgångspunkt för den föreliggande studien. Sveriges vänföreningar för konst och kultur gjorde nämligen för snart två decennier sedan en mindre undersökning för att efterhöra museivänföreningarnas önskemål vad gällde medlemskap och samarbete. Förbundet Sveriges Museivänner (startat 1989 som FSM, skulle senare byta namn till Föreningen Sveriges vänföreningar för konst och kultur, SVK) beräknades då representera drygt 50.000 museivänner. 2012 hade medlemsantalet sjunkit och det gjordes en rundringning till de 19 medlemsföreningar som då ingick. Frågor ställdes om vilka behov som fanns av den gemensamma organisationen och hur stöd borde utformas till gagn för vänföreningarna. Under den här perioden drev man frågor kring skattefrihet vid kultursponsring, museernas höga lokalhyror, behovet av försäkringar inom volontärverksamheten samt föreläsningar i samarbete med Folkuniversitetet. Rundringningen rörde förstås också värderingarna av de här insatserna och hur de kunde utvecklas.

Till önskemålen om vad förbundet borde arbeta för nämndes behovet av en gemensam spjutspetsorganisation. Östasiatiska Museets Vänner önskade mer samarbete och seminarier. Liljevalchs Vänner och Livrustkammarens Vänner ville diskutera problemlösningar tillsammans med andra föreningar och "hålla koll" på

varandra för att få inspiration. Millesgårdens Vänner hade fått så många nya medlemmar att de hade problem med register och administration. Kunde man samordna sådant via gemensamt bokföringsföretag? Liknande frågor ställde Vasamuseets Vänner medan Riksmusei Vänner sökte problemlösning för sin hemsida.

Starkt positiva till medlemskapet var Bleck- och Plåtslagerimuseum i Linköping, Gävle Musei Vänner som inspirerats att ordna en vänföreningsdag och skapa ett kulturmanifest, Föreningen Konstmuseets Vänner i Göteborg, Kungl Myntkabinettets Vänner, Vasamuseets Vänner och Nationalmusei Vänner uppskattade nätverksarbetet och Tekniska Museets Vänner som var entusiastiska. De kritiska rösterna var få och pekade på att de flesta av förbundets medlemsföreningar fanns i Stockholm; resorna till medlemsmöten ansågs bli alltför kostsamma för museer ute i landet.

Undersökningen år 2018

Arbetsplanen för föreliggande studie utarbetades via en styrgrupp utsedd av SVK:s styrelse.¹ Resultatet blev en ansökan som riktades till Riksantikvarieämbetet, projektet *Museets bästa vän – om vänföreningarnas roll i museisverige*. Syftesbeskrivningen löd:

Projektet Museets bästa vän ska synliggöra vänföreningarna som en folkrörelse formerad till stöd för institutioner inom konst och kultur. De tusentals medlemmar som bildar vänföreningsrörelsen bidrar på olika sätt i museiverksamheten. Då insatserna varierar beroende på resp. förenings inriktning, storlek och resurser är ambitionen att kartlägga denna bredd och variation. Projektet ska därefter bl a analysera om, hur och i vilken utsträckning vänföreningar

- kan stärka och fördjupa dialogen mellan museet och dess brukare, fånga upp kunskapsrika och inspirerande aktörer och utgöra en kanal för information och kommunikation mellan museet och dess besökare.*
- kan stödja genom anslag för inköp av föremål, genom stipendier till museianställda och donationer till forskning, dokumentationer och utställningar.*
- kan utgöra en kostnads- och administrationsfri del av museernas marknadsföring.*
- kan bidra med externa nätverk som komplement till museets kontaktlistor och därigenom representera informella strukturer av värde för museiverksamheten.*
- kan utgöra en volontär struktur som välkomnar engagerade vänner till ett intensivare bruk av museet.*
- kan ha en roll i "det livslånga lärandet" genom att skapa belönande former för socialt umgänge. Frågeställningen har särskild relevans då utvidgade arbetsfält för vänföreningarna förväntas då gruppen aktiva och kunskapssökande pensionärer ökar.*

¹ I projektets styrgrupp har ingått f avdelningschefen Berit Rönnstedt, direktör Hans Christner och professor Staffan Gullander.

Projektansökan bifölls (2017-12-05), medel anslogs inom ramen för RAÄ:s "Bidrag till kulturarvsarbete" och SVK beslöt att på konsultbasis anlita undertecknade. Arbetet kunde därefter omgående inledas med målet att avrapportera projektet vid årsslutet 2018.

Arbetsplanens inledande steg innebar att en enkät utformades och distribuerades via adresslistor från SVK, Riksförbundet Sveriges museer samt Svenska ICOM. Cirka 200 enkäter utsändes via epost och 110 svar inkom. Efter att ha kontaktat eftersläntrare per telefon påbörjades bearbetning av enkätsvaren och ett första utkast – liksom en delrapport till RAÄ – presenterades för styrgruppen inför september 2018. Med delrapporten som utgångspunkt för fortsatta frågeställningar inleddes intervjuundersökning av företrädare för såväl museiledningar som vänföreningar runt om i landet – från Jokkmokk i norr till Lund i söder. Det sammanlagda materialet (inklusive hemsidespresentationer och andra sociala media) har därefter analyserats i relation till den rätt begränsade litteraturen på området, och till annat källmaterial.²

Bearbetning och förhållningssätt

I vår bearbetning betonar vi perspektivet att vänföreningarnas verksamheter bör ses som civilsamhällets insatser till stöd för det offentligfinansierade. De museer/föreningar som har funnit modeller för att tillvarata detta engagemang har stor nytta av sina föreningar/museer. Vi har funnit ett antal sådana aktörer som genom kreativa lösningar och nyskapande nått imponerande resultat. Det handlar då inte bara om numerärer – Jamtlis Gynnare i Östersund vill t ex hellre ha aktiva medlemmar än maximera medlemssiffrorna: *Vi vill inte ha för många medlemmar, vem ska administrera det.* Medan den mångtusenhövdade ("all time high" var 11.000 medlemmar) föreningen Moderna Museets Vänner i Stockholm oupphörligt förmår skapa engagemang och intresseväckande möten.

Men samma modeller fungerar inte överallt, en observation som också kommit att intressera oss under studiens framväxt. Den här rapporten återger därför flera framgångsrika samarbeten, men pekar också på gemensamma problem och några tydliga fallgropar. Vilka är recepten för givande utbyte – och vilka hinder finns att undanröja, det har blivit viktiga frågeställningar under bearbetningen.

Museivänföreningar är till sin natur fokuserade på sina respektive "favoriter" – det kan ses som både en styrka och en svaghet. En koncentration på den egna hembygden, orten, samlingen eller lokala berömdheter skapar ett tydligt fokus och underlättar kanske både rekrytering och kommunikation. Men enkäter liksom intervjuer visar också på avgränsandets risker. Ensam är sällan stark och undersökningen har gjort tydligt att nya krav ställs på museernas vänföreningar om

² Undersökningsmaterialet insamlades och bearbetades under 2018.

de ska överleva och utvecklas. Det är därför viktigt att synliggöra vänföreningarna för varandra och sprida kunskap om goda förebilder och samverkansmodeller.

I ljuset av stärkta informationsmöjligheter, vårt lands demografiska utveckling och en generellt allt friskare äldre befolkning borde museernas vänföreningar kunna tecknas som en framtidsbransch. Ändå har vi bland föreningarna hittat dem som haft svårt att finna aktiva styrelsemedlemmar eller att rekrytera nya medlemmar efter sådana som lämnat medlemskaden. Vi tror att förutsättningarna för tillväxt är förmågan och viljan att lära av de framgångsrika exemplen, att ibland våga ompröva det använda formatet och att tillgodogöra sig de nya mediernas kapacitet att nå nya medlemmar, fritt efter Tage Danielsson: "Ty det minsta man kan begära av en folkrörelse är väl att den rör sig..."

Stockholm ovan

Anders Björklund
f museichef
professor

&

Stefan Bohman
f museichef
docent

1. Vad är en vänförening

Bakgrund

I ett internationellt sammanhang ter sig flertalet av svenska museers vänföreningar som tämligen diskreta organisationer. The British Museums Friends, Société des Amis du Louvre eller Freunde des Neues Museum utgör etablerade institutioner med tillika resurser och inflytande. Tate Modern har skiktade medlemskap ”från breda *Members* med en årsavgift på 86 pund till *Patrons* med i sig tre nivåer: 1500 pund för *Silver*, 6000 för *Gold* och 12000 för *Platinum* (2018 års nivåer)”³. Redan att bära dessa museers vänföreningsinsignier på kavajslaget ger prestige, medan styrelseplatser är förbehållna särskilt prominenta medborgare. Men även om de svenska vänföreningarna knappast kan mäta sig med de internationella bjässarna så återfinns man i World Federation of Friends of Museums med ett 50-tal medlemsländer och vänföreningsdelegater från alla världsdelar.

Och visst finns det svenska museivänföreningar med pondus, t ex Västergötlands Fornminnesförening som ser sig som vänförening till Västergötlands museum (=stiftelsen Skaraborgs länsmuseum, där man har styrelseplatser) och som i enkätsvaret meddelar:

*Efter 155 års verksamhet har Föreningen ett starkt varumärke och en både krävande och kunnig medlemskader. En nyckelfaktor är här det ideella arbetet. Ingen får betalt, men väl ersättning för utgifter. Att arbeta för en så anrik förening skall vara en förmån vilket tydligt avspeglas i förfrågningar om att få bli invald i styrelsen. Föreningen har idag inget ekonomiskt stöd från kommuner, landsting eller stat vilket innebär full suveränitet utan villkorade bidrag.*⁴

Eller ta drygt 100-åriga Nationalmusei Vänner, som hanterar en mängd fonder och stiftelser med miljonkapital. De har fritt tillträde till ett antal slott och herresäten, utger medlemstidning varje kvartal och medlemmarna har dessutom VIP-status på Svenskt Tenn! Vänföreningen har visserligen tappat medlemmar sedan toppnoteringen 2011 (6.800), men detta kan ändras nu när Nationalmuseet återinvigts.

För svenskt vidkommande har de ideellt verkande museivänföreningarna ofta sitt ursprung i fornminnes- eller hembygdsföreningar som Västergötlands Fornminnesförening ovan eller i konst- och slöjdföreningar. De kan ha rötterna i sent 1800-tal eller i agrarsamhällets omvandling under industrialiseringen. Andra

³ Sommar, Ingrid. Vad är en vänförening? Observationer och perspektiv. *Fataburen* 2018.

⁴ I rapporten återges utdrag ur intervjuer och enkätsvar i kursiverad stil. Citat ur tryckt material, hemsidor etc är markerat med citattecken.

vänföreningar har sin historia kopplad till Länsmuseumreformen 1927 som ledde till flera nya etableranden av särskilda museibyggnader. Länsmuseumerna placerades i landskapens residensstäder och kompletterade redan befintliga kommunala museer, stadsmuseet, verksmuseer och museistiftelser tillsammans med en rik flora av föreningar.

Från samlande föreningar till museer med samlingar

Om föreningen eller museet var först på plan kan variera. Det finns flera exempel på hur ideella föreningars aktiviteter lett till bildandet av museer. Och ännu idag är flera museers samlingar helt eller delvis i sina föreningars ägo. Det kan vara föreningen som insamlat och finansierat inköp av föremålen, men som vid en tidpunkt överförs till en lämplig museiinstitution för fortsatt vård och tillsyn, varefter föreningsverksamheten övergått till en vän- eller stödförening. Eskilstuna konstförening är ett sådant exempel, där samlingen överförs till Eskilstunas konstmuseum. Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk är ett annat, där Åjtte Musei Vänner fanns redan innan museet skapades 1983 och detsamma gäller Moderna Museets Vänner som fanns på plats några år innan museet invigdes. Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm ägde rika maritimhistoriska samlingar som överfördes till staten och utgjorde förutsättning för etablerandet av Sjöhistoriska museet. Föreningen har därefter ombildats till en stödförening och genom framgångsrik förvaltning av skänkta medel fortsatt verkar som en viktig finansiell tillskyndare av museets olika verksamheter.

Textilmuseets två föreningar – Textilhistoriska Sällskapet samt De Sju Häradernas kulturhistoriska förening (D7KF) – samverkar på olika sätt medan det Textilhistoriska Sällskapet är den officiella vänföreningen. Enligt D7KF:s ursprungliga stadgar (1903) var ett av föreningens viktigaste mål att få till stånd "ett etnografiskt, fornsaks- och industrimuseum". På 1980-talet överläts samlingarna till Borås kommun och föreningen övergick till att vara en stödförening till Borås Museum och Tekomuseet, nuvarande Textilmuseet. Hemsidan meddelar: "Fastän driften av Borås Museum och Textilmuseet överlämnats till Borås kommun, är vår förening alltjämt ägare till merparten av samlingarna." Även Ystads Fornminnesförening med adress Ystad Kloster äger de samlingar som förvaltas av museet. Föreningen delar en tjänst med museet och ger bidrag med halva lönekostnaden. Föremålsinköp bekostas av föreningen där museets chef sitter i styrelsen.

Etnografiska museets vänner bildades på 1960-talet i form av en intresseförening för de spridda etnografiska samlingarna, som emellertid i huvudsak redan var i statlig ägo. Syftet var att få en lösning på den sedan årtionden rådande bristen på ändamålsenliga lokaler. I ett upprop förklarades behovet: "Lokalfrågorna måste nu lösas på ett mer tillfredställande sätt, och det gäller att bakom strävandena att göra museets skatter tillgängliga för en bred publik av intresserade bland skolungdom,

studenter, vuxna bildningssökande i folkrörelser och annorstädes, konstnärer och vetenskapsmän, ställa en organiserad skara av etnografiskt vetgiriga personer.”⁵ Med kung Gustav VI Adolf (postumt) som föreningens höga beskyddare nåddes målet i och med att det nya museet invigdes 1980. Ett annat sentida exempel utgör Härjedalens Fjällmuseum AB i Funäsdalen som ägs av Stiftelsen Jamtli, Härjedalens kommun och Härjedalens Fornminnesförening. Museets uppdrag är att förmedla kulturhistoria och råd i t ex byggnadsvårdsfrågor. Här är det inte en vänförening utan en fornminnesförening som äger samlingarna och vars medlemmar är aktiva i kulturarvsfrågor.

Samfundet St:Erik bidrog till skapandet av Stockholms Stadsmuseum och Medeltidsmuseet och har fortsatt nära kopplingar till verksamheterna. Det är ingen regelrätt vänförening men man delar ut anslag och stipendier till forskning och priser till den som ”i samfundets anda utfört berömliga insatser av vetenskaplig, konstnärlig, journalistisk eller kulturminnesvårdande natur”.⁶ Kopplingen till museerna som samarbetspartners är självklar (man köper t ex in konst och föremål som doneras, samfundets medlemmar får rabatter och kostnadsfria arrangemang i lokalerna), men samarbetet bär också längre och vidare.

Dagens läns museer och kommunala museer drivs vanligen i form av stiftelser eller föreningar med finansiering från landsting/region, stat eller kommun i olika proportioner. Här sker samlingsvård, ordnande och utställande inom ramen för en professionell museiverksamhet – medan det formella ägandet av samlingarna alltså helt eller delvis av historiska skäl kan ligga kvar hos en vän- eller stödförening. Vid de statligt finansierade centralmuseerna – som idag ofta sammanförts i myndigheter som SMM, SMVK och SFHM – är samlingarna (bortsett från en del depositioner) däremot i statlig ägo. Men även här återfinns som vi redan sett vitala vänföreningar som därtill ofta är ekonomiskt viktiga för sina museer i kraft av sina fonder och övrigt kapital.

Vi ska återkomma till dem.

Ideella krafter och museer

1900-talets växande och alltmer diversifierade kulturarvsarbete och museiväsende gynnade en professionalisering av de olika verksamheter som idag ingår som en självklarhet i museernas arsenal. De olika verksamhetsgrenarna hanteras av specialiserad och ofta högskoleutbildad personal som arbetar med flera fält inom sin särskilda ”museibransch”.

Men detta betyder inte att de ideellt intresserade aktörerna lämnat fältet. En närmast oöverskådlig mängd av föreningar med kulturarvsinriktning genomsyrar

⁵ Lidström, Karl-Gunnar m fl. (Red). *Minnen, människor, möten, museer. 50 år med Etnografiska Museets Vänner*. Stockholm 2014.

⁶ Samfundet St:Erik hemsida: Anslag, stipendier & priser.

landet och engagerar mängder av människor. Hembygdsföreningarna lever vidare och är idag samlade i Sveriges Hembygdsförbund med nära 450 000 medlemmar. Ett Transporthistoriskt nätverk – som överblickar aktörer inom det rörliga kulturarvet (båt, fordon, järnväg, etc) – beräknas samla cirka 192 000 personer. Sveriges Militärhistoriska Arv är ett rikstäckande nätverk för 27 försvarshistoriska museer som aktiverar väldigt många frivilliga. Redan Aerozeum i Göteborg – som ingår i Sveriges Militärhistoriska Arv – har till exempel utbildat hundratals volontärer och har i nuläget cirka 100 aktiva volontärer i verksamheten.⁷ Här finns också organisationen ArbetSam som samlar 570 arbetslivsmuseerna av totalt cirka 1.500 i landet. ArbetSam beräknar att runt 15.000 människor är engagerade i sådana museer.

Vid de ofta småskaliga arbetslivsmuseerna är museiverksamheten och vän-/stödföreningen ofta två sidor av samma mynt. En oanad mängd entusiaster driver idéburna museers verksamheter i lägenheter, verkstäder och uthus; Gottfrid Skytts snickeriverkstad i Lövestabruk, Gisselfors kaggfabrik i Oviken och Joe Hill gården i Gävle är exempel som kunde mångfaldigas. Hasse & Tage-museet i Tomelilla sköts av sin vänförening som äger och driver museet med gemensam styrelse. Alla jobbar på frivillig basis och försöker finna metoder för att utveckla verksamheten genom workshops och visionsmöten.

Ibland finns föreställningen att föreningslivet skulle vara i upplösning och att allt större kraft läggs på andra privata engagemang. Men många exempel, liksom forskning på området, visar att det ideella arbetet alls inte minskar.⁸ Däremot ökar behovet att orientera sig i utbudet och att strukturera insatserna, vilket kan ses materialiserat i intresseorganisationer som *Forum*, där man arbetar för att synliggöra civilsamhällets roller för samhällsutveckling, samt också driver den ideella *Volontärbyrån*. Också organisationen *Ideell Arena* – som talar om frivilligarbete som ”en tredje sektor” – vill vara en mötesplats för ideella organisationer och deras utveckling.

Frågor kring frivilligarbete och volontärinsatser har naturligtvis alltid intresserat den svagfinansierade museisektorn och Riksförbundet Sveriges Museer står därför i dialog med Volontärbyrån för att skapa riktlinjer för volontärers ansvars- och arbetsområden. Mer om volontära insatser senare.

⁷ Information från Charlotte Turner, vice VD Aerozeum.

⁸ Se t ex: Johan von Essen, Magnus Jegermalm och Lars Svedberg. *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992–2014*. Institutionen för socialvetenskap. Ersta Sköndal Högskola Arbetsrapportserie. 2015.

Identiteter, relationer och variationer

Entusiaster, historiskt engagerade människor och museivänner har alltså skapat och drivit museivänföreningarna – ibland med någon annan benämning, men med samma stödjande syfte. Det som alltid utgjort och ännu utgör det sammanhållande kittet för föreningarnas medlemmar är t ex intresset för samlingarna t ex konst- eller teknikhistoriska föremål (Flygvapenmuseums Vänner); kulturhistoria knuten till fastigheter (Mälsåkers slotts framtid & Läckö Vänner), region eller landskap (Jamtis Gynnare), staden (Stiftelsen S:t Erik), personhistoria (Selma Lagerlöfsällskapet) eller något annat som engagerar.

Vänföreningar med ett tydligt fokus kan ibland bli framgångssagor, som t ex Jamtlis Gynnare (som för övrigt också är medlemmar i Hembygdsförbundet) eller Moderna Museets Vänner. Däremot är det svårare att få identitetsbyggen att fungera i rent administrativa konstruktioner och kanske är det också detta som förklarar varför så få läns museer och museimyndigheter har egna vänföreningar. Läns museet Gävleborg kan ses som ett sådant exempel med tre landskap representerade inom länsgränsen och där Gävle Musei Vänner hellre visionerar om ett framtida Gävle stadsmuseum än om regional samverkan. Det är kanske talande att Hudiksvalls museum heter Hälsinglands museum och att länet också rymmer ett antal mindre stadsmuseer. Museimyndigheter som statens museer för världskultur (SMVK) och statens försvarshistoriska museer (SFHM) utgör andra exempel, där de olika ingående museerna har egna vänföreningar till skillnad från myndigheten. Och där vänföreningarna ibland rycker i tyglarna.

Men flera föreningar inom ramen för samma myndighet eller rentav samma museum behöver inte vara problematisk. Chefen för de samorganiserade Göteborgs Stadsmuseum och Sjöfartsmuseet Akvariet berättar: *Vi har egentligen flera föreningar, en vänförening och två föreningar som stöttar särskilda museisamlingar.* Vasamuseet rymmer två framgångsrika vänföreningar: Den medlemsstarka Vasamuseets Vänner respektive Vasa Rediviva (organiserad i samband med bärgningen 1961) som är en insamlingsstiftelse med rikare fonder. Etnografiska museet rymmer utan friktion tre små föreningar: Etnografiska Museets Vänner, Japanska Thesällskapet samt det nybildade Thehuset Zui-Ki-Tei's Vänner. Tekniska museets chef: *Vi har tre vänföreningar som verkar här. Vi har Tekniska Museets Vänner som har valt dom bitar av verksamheten där dom passar in. Och så har vi radioamatörerna som bemannar en amatörradiostation varje onsdag och varje helg året runt. Det är helt fabulöst. Och så har vi modelljärnvägens vänner och dom svarar var hjul och fixar och håller den igång.*

Nordiska museet & Skansens Vänner har många medlemmar och rejäla ekonomiska muskler. Det är också enkätmateriallets enda exempel på en vänförening som delar sin uppmärksamhet mellan två riktigt stora museer. Såväl chefen för Nordiska Museet och chefen för Skansen ingår i styrelsen och deltar i alla styrelsemöten och

årsmöten. *Eftersom vi har ett tätt samarbete med intendenten, museipedagoger och producenter sker ett löpande utbyte av tankar och idéer kring programverksamhet för vännerna, berättar föreningen.*

Det övervägande antalet läns museer har som nämnts inga särskilda vänföreningar, men oftare relationer till fornminnesföreningar, hembygdsföreningar eller stiftelser, som i en del fall har samverkan med läns museet inskrivet i sina stadgar. Ett spännande undantag utgör Östergötlands museum som har tre tillskyndande vänföreningar: Östergötlands Fornminnes- och Museiförening, Medicinhistoriska sällskapet i Östergötland och Östergötlands museums Vänner. De senare omtalar att museichefen och konstituenten är medlemmar i vänföreningen och att intendenten är museets representant i styrelsen.

Slutligen finns förstås (även bortsett från majoriteten av läns museer) museer som saknar vänföreningar – och kanske inte önskar någon. Kungl. Husgerådskammaren, Gustavianum och Upplandsmuseet är exempel på de förra. Västerbottens läns museum har ingen vänförening men verkar istället genom 120-talet olika nätverk. Mötet med civilsamhällets engagerade frivilliga samordnas vid museet via museets handläggare, berättar landsantikvarien: *Man interagerar ju med oss via Facebook. Det är fler och fler som följer oss och på så sätt hittar vi nya målgrupper. Ibland hittar dom oss snarare via Facebook än via annonser. Facebook-interaktionen är viktigare för oss än en vänförening. /.../Det leder till fler besök i arkivet och till fotoutställningarna, alltså man får en vidare målgrupp men specifikt kopplad till den sortens samlingar. Så det är den vägen man ska gå – hembygdsföreningarna i sina nuvarande former tappar ju medlemmar. Folk träffas på något annat sätt. Föreningslivet tar en annan form med andra medier, för det är där vi befinner oss med informationsflödet idag.*

Spritmuseum meddelar att man inte har någon vänförening och inte heller har planer på att starta en. Liksom Riksidrottsmuseum som i sitt enkätsvar meddelar att de aldrig haft någon vänförening och att det är: *inget vi önskar i dagsläget*. Chefen vid Kvinnohistoriskt museum uttrycker ställningstagandet så här: *Jag har jobbat på så många andra museer med vänföreningar så jag vet hur dom funkar genom många år. /.../ I samtliga fall så hade föreningarna bildats vid en tidpunkt, ett visst utvecklingsstadium, då museet var på ett visst sätt. Och det var då som man slöt en överenskommelse om att det här är ni och det här är vi och vill ni jobba med oss och javisst vi vill vara med och så kör man på. Och så börjar museet förändras, förskjutas, hittar en annan inriktning. Men vänföreningar står ju kvar med sin gamla idé om vilka man är och framförallt så har man väldigt mycket idéer om vad museet ska vara /.../Vad vi ska göra är att lyfta upp knöliga frågor och det är inte mysigt och gosigt eller så. Vi behöver relationer för att lyfta sådant som är svårt. Vi behöver inte ha kompisar som kommer och ska ha tio procent i shopen, för det tar oss inte dit vi vill.*

Röster om vänföreningars likheter och olikheter

Hur en museivänförening bildats, ser ut eller är organiserad varierar alltså. En sammanfattande lista på några möjliga former kan se ut så här:

1. Fornminnesföreningar som museivänföreningar
2. Hembygdsföreningar som museivänföreningar
3. Stiftelser som museivänföreningar.
4. Andra föreningar som bidragit till skapandet av museer.
5. Museer som inspirerat till skapande av egna vänföreningar
6. Vänföreningar som i stort sett är detsamma som museet
7. Förening som skapats i andra sammanhang, med andra mål, men som fungerar som och dessutom kallar sig för vänförening till ett museum.

Det är kanske så att den bästa definitionen på vad som kan kallas en

”museivänförening är den förening som kallar sig ”museets vänförening”.

Semantiska prefix som hembygds-, fornminnes-, vän- eller stödförening är historiskt betingade, men sett till funktionen har de begränsat förklaringsvärde för vår studie. Däremot finns det en risk att vi med den vaga vänföreningsdefinitionen fått såväl äpplen som päron i korgen – en nog så intressant fråga att reda i för den som önskar samorganisera landets museivänföreningar.

Oavsett organisationsmodell så beror museivänföreningarnas framgång på dess styrelse, ledning och medlemsvård. Lika beroende som museet är av att ha en drivande ledningsgrupp, lika beroende är vänföreningen av sin ordförande och styrelse. Förhållandet har understrukits både i enkäterna och under våra intervjuer och flera museivänföreningar delar problembeskrivningen med många andra ideella organisationer: det kan vara nog mödosamt att värva medlemmar, men det är långt svårare att fylla förtroendeposterna i styrelse och valberedning och tillika finna en driftig ordförande: *det är svårt, trots all entusiasm, att få folk att ta ansvar.*

Men bilden är inte entydig och hänger intimt samman med föreningens ”makt” över samlingar och museum. Kulturen i Lund har inga problem att finna kompetenta och arbetsvilliga styrelseledamöter. Vice ordförande berättar: *Här finns ett spår av mecenatskultur och att det finns prestige i att vara i Kulturens styrelse det är ganska fint. /.../ Föreningens styrelsemedlemmar har inte en spänn, medan de politiskt tillsatta har sina arvoden och kommer med sina reseräkningar. Men jag uppfattar att valberedningen i föreningen ändå inte haft några större svårigheter, jag tror att man blir lite hedrad när dom ringer och frågar om man vill vara med.*

Att värva styrelsemedlemmar framstår inte heller vid Jamtli som någon svårighet – problemet är snarare det omvända. Museichefen: *Jag sitter i valberedningen så jag är ju med om att tillsätta medlemmar i styrelsen. Men vad jag har lärt mig efter 17 år är att ingen vill lämna styrelsen förrän dom dör. För det är så kul att vara där. Så vi har*

istället valt att ha alla kvar som resurspersoner. Men det går ju inte att ha 18 personer i styrelsen så vi har löst det genom att ha arbetsutskott.

Samma tillförsikt möter i Skara, där den förre biskopen nu är ordförande i Föreningen Läckö Vänner: *Vi har ju hundra procentig uppslutning på våra styrelsemöten och då bor ju ändå någon i Göteborg och någon nån annan stans. Vi är 11 i styrelsen och det är ett väldigt intresse./.../Ja, vice ordförande har suttit i regionstyrelsen för Västergötland så hon är van politiker. H. R. som var med från början var länsarkitekt och var med och startade föreningen med landshövdingen som var ordförande för själva Läckö från början. Sedan är där en som är bankman och en läkare och några politiker. Kassören har jobbat på bank. Och G. D. var ju chef för Göteborgs stadsmuseum. Så det är historiskt sett kulturellt intresserade personer.*

Även vad gäller medlemsrekryteringen är materialet spretigt eftersom begreppet "vänförening" fångat in så olikartade företeelser. Till Marinmusei Vänners föreningsklubbar ansluter sig gärna tekniskt engagerade medlemmar och detsamma gäller vid Flygvapenmuseets Vänner som finns uppdelade i renoveringsgrupper. Här förefaller tillgången på villiga vara god, medan andra möter tuff konkurrensen om de åtråvärda medlemmarna.

De brinnande entusiasterna från Flygvapenmuseums "gubbdagis" har föga gemensamt med en del av Kulturens instrumentella besökare som vänföreningens vice ordförande reflekterar över: *Alltså det blir mer åt en kundklubb, mer åt det håller och det tror jag är en generationsfråga, för när mina föräldrar gick med, och deras föräldrar, då var det så uppenbart att man gick med för att stötta Karlins idéer och man tyckte att det här var viktigt med det här sydsvenska och idag tror jag inte – om jag lyssnar på mina barn som är i 30-årsåldern, jamen dom tänker ju mera att det är en aktivitet bland många, jättebra att ha ett kort där för då betalar man en gång och sedan är det fritt inträde och så kommer du när det passar.*

Från Gävle Musei Vänner berättas att stadens rika föreningsliv skapat en konkurrens om medlemmarna och det finns risk för att museivänföreningarna då drar det kortaste strået: *Det finns ju ett sånt utbud till målgruppen pensionärer, pensionärsorganisationer, pensionärsuniversitetet som håller föredrag varje vecka, aktiva seniorer, symfoniorkesterns vänner, bibliotekets vänner och så vidare. Detta påverkar naturligtvis våra möjligheter att rekrytera. Det är ju vänföreningar på alla håll, så det är konkurrens om medlemskapen. Och symfoniorkestern till exempel där är det ju nya framträdanden hela tiden medan museet är relativt statiskt till sina funktioner, man har sina utställningar och så.*

När föreningssamordnaren vid SMM reflekterar över sina värvningsstrategier för Sjöhistoriska museet ger hon många uppslag som kunde vara användbara också i andra vänföreningssammanhang: *Museerna har ju uppdrag från departementet att*

fokusera på t ex barnfamiljer och ska locka publik från förorterna. Medan vänföreningarna tuggar på i sin spår. Det är några entusiaster som har sitt djupa intresse i ämnet och man vill fortsätta med det. I vänföreningarna finns många riktiga nördar, duktiga, men dom går inte på museum längre. Alltså dom orkar inte, dom är 85 år och dom går kanske en gång eller två per år och dom betalar medlemsavgiften som nån slags lojalitetsgrej, men dom blir vansinnigt upprörda om man tar bort några modeller. Men det är pedagogerna som drar hit 100-tals skolklasser varje år och dom måste kunna använda museet aktivt!

2. Mål och uppgifter

Vänföreningars verksamheter kan förstås som att civilsamhället stödjer det allmänna, att frivilliga krafter vill komplettera de skattefinansierade, att engagerade medborgare vill tillskjuta energi till processer och institutioner som de uppskattar. De museer som ges stöd kan vara stora eller små, välfinansierade eller utfattiga, naturvetenskapliga, teknikinriktade eller brett kulturhistoriska. Vänföreningarna bidrar till museerna på varierade sätt, men generellt tillskjuter de flesta medel för inköp till samlingarna och stärker museets varumärke genom engagemang och expertis. Det finns också ett stort mått av lokalpatriotism bland vänföreningarna; här ryms eldsjälar, föremålssamlare och historieintresserade, liksom starka folkbildande ambitioner.

Vi har i det följande renodlat tre huvudsakliga mål för vänföreningarnas verksamheter. Dessa mål behöver inte stå emot varandra, utan kan samsas i en och samma vänförening. Det är dock uppenbart att de betonas olika mycket i skilda vänföreningar. Och – ibland kan det mål vänföreningar tycker vara viktigast skapa konflikter med museet och med alternativa idéer om vad som bör vara vänföreningens viktigaste syfte.

Målet att stödja museet

En majoritet av vänföreningarna skriver i enkäten att de vill stödja museets verksamhet – och det förefaller som om erbjudandet är relativt villkorslöst. Arbetets Museums Vänner skriver: *Föreningens ändamål är ett stödja Arbetets museum och dess arbete. Vi ser oss som ambassadörer för museet.* Nordiska museets och Skansens vänförening vill: *Stödja museet och museets lednings verksamhet och inriktning i nöd och lust.* Och lika unisont välvilliga är Föreningen Riksmusei Vänner som önskar: *Främja och stödja intresset för museets verksamhet i dialog med museiledningen.*

Några enkätsvar preciserar ytterligare vad man uppfattar som viktigast. Där förekommer ambassadörsrollen flera gånger i svaren, som för Livrustkammarens Vänner: *Vänförenings medlemmar fungerar som ambassadörer för museet.* Någon vänförening gör tydligt att man ser sig som representanter för civilsamhället, eller i varje fall som en länk mellan museet och civilsamhället/besökare. Vänföreningen för Alster herrgård skriver att man vill: *vara en naturlig, närmare länk mellan ledning och besökare.*

Olika typer av formuleringar kring målet att stödja museet återkommer naturligtvis ofta i enkätsvaren. I många fall är formuleringarna dock kopplade till andra mål, t ex: *Stötta museet med råd och dåd och samtidigt ha trevligt.* Frågan är då naturligtvis

vilket eller vilka mål som i praktiken dominerar, det vill säga vad vänföreningen i sitt konkreta arbete väljer att lägga ned mest arbete och resurser på. Här är det av olika skäl inte alltid som formulerade mål och praktik blir riktigt samma sak.

Målet att stärka föreningen och dess medlemmar

Flera vänföreningar trycker hårdare än andra på att målet med verksamheten är att stödja de egna medlemmarna. Ett typiskt uttalande är: *Att i samverkan med museet ge medlemmarna ett mervärde av sitt medlemskap.* Det uttrycks av flera att en väl fungerande vänförening med glada och aktiverade medlemmar i sig är ett stöd för museet, såsom bland Konstmuseets Vänner i Norrköping: *Stödja museet genom att erbjuda en fast och trogen besöksgrupp, erbjuda trivsamt socialt samvaro med personer med delvis sammanfallande intressen, erbjuda medlemmarna en möjlighet till mer personlig kontakt med museets personal.* Eller som vid vänföreningen för Örebro läns museum: *Stötta museet med råd och dåd och samtidigt ha trevligt och träffa nya och gamla bekantskaper samtidigt som man har möjlighet att bilda sig."*

Betoningen av att ett viktigt mål för vänföreningen är de egna medlemmarnas trevnad innebär i praktiken ofta att man organiserar resor eller olika samkväm för medlemmarna, gärna kopplade till föredrag eller liknande. Julfester förekommer också ofta. Att sådana mål kan innebära problem i relationen med museet uttrycks bl a av intendenten vid Tändsticksmuseet, Jönköping: *De är inte så mycket museets vänner idag, utan "Tändsticksbolagets vänner". De är ju gamla arbetskamrater som tycker det är trevligt att träffas, prata och fika. Det blir inte så mycket hjälp/stöttning till museet.*

Målet att främja kulturarvet

Ett tredje mål är när vänföreningarna i sina svar mer betonar vården av kulturarvet än stödet till museet. Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige – Kulturen i Lund meddelar att föreningen: *Har till syfte att samla och bevara ett materiellt kulturarv med särskild inriktning på sydsvensk kulturhistoria... Att bevara kulturarvet samt att hålla traditioner vid liv och samtidigt skapa nya.* Här uttrycker museet och vänföreningen samma mål, vilket beror på Kulturens organisationsform där Kulturhistoriska föreningen i princip äger museet och dess samlingar.

Flera vänföreningar har formuleringar där det tydligt framgår att stödet till museet främst handlar om samlingarna och kulturarvet i sig. Att detta kan bidra till motsättningar mellan vänföreningen och museet illustrerar ordföranden för Gävle Musei Vänner tydligt: *För gävleborna älskar ju sitt gävleporslin och det är ju nu borta helt till förmån för något annat som ledningen tycker ska visas.*

Andra syftesbeskrivningar kan hämtas från SMM:s vänföreningar där själva arbetsfältet väger tungt: *Vänföreningarna samlar intresserade till museets ändamål, bidrar till att sprida kunskap om både ämnet och om museets verksamhet.* Här är

"ämnet" ett viktigt ord i målformuleringen. Vasamuseets Vänner betonar också föremålet i målformuleringen att: *Nationellt och internationellt tillvarata medlemmarnas och allmänhetens intresse för regalskeppet Vasa och Vasamuseets verksamhet.*

Slutligen kan begreppet "livslångt lärande" förekomma i målformuleringar, här hämtat från Statens museer för världskultur: *Bidra till att nå nya målgrupper och möjliggöra livslångt lärande genom att finansiera riktade pedagogiska satsningar och program.*

Som påpekats tidigare behöver dessa tre övergripande mål inte alls stå i motsättning till varandra, och i de flesta fall stämmer bilden av vänföreningarnas mål och uppgifter väl överens mellan vänföreningar och museer.

Vänföreningar som identitetsbyggare

Vänföreningars målbeskrivningar kan prövas också ur andra perspektiv – vad identifierar sig vänföreningen och dess medlemmar med? Är det museets samlingar, museets verksamhet i stort, eller kanske platsen, orten eller museibyggnaden? Detta visar sig variera, inte minst när museiverksamheten av olika anledningar skiftar karaktär eller ändrar sina mål. Då gäller det för vänföreningen att hänga med – eller kanske bli avhakad. För vänföreningen kan alltså frågan bli om man i vått och torrt ska stödja sitt museum, bjuda motstånd eller lägga ner.

Det finns flera exempel på hur relationen mellan museet och vänföreningen komplicerats därför att museet ändrat inriktning, t ex i förhållande till sina samlingar. För Postmuseum i Stockholm är denna intressekonflikt synlig. Vänföreningen rymmer många entusiastiska filatelister, medan museets ledning vill bredda verksamheten. Ledningen säger: *Dom önskar ju det gamla, dom önskar ha en frimärksutställning i hela huset. Frimärksutställning är ett väldigt traditionellt sätt att visa. Så kommer det inte att bli här i huset, intresset går ju ner. Men vi har kvar en liten del.* Vänföreningen ordförande säger istället: *Om vi skulle driva museet så skulle det definitivt se annorlunda ut. Det skulle bara vara frimärken, inga bilar och cyklar och sådant där.*

Målkonflikten har bland annat lett till att man diskuterat namnet på vänföreningen. Vänföreningens ordförande: *"Frimärkssamlingarnas Vänner" kanske vi skulle heta istället, Jag menar det på allvar. Men när det här bildades så fanns ju inte alla de här kommunikationsmedlen som finns idag.*

Ett annat exempel: Musikmuseets huvudsakliga samlingar och verksamhetsområde var under många år musikinstrument. Vänföreningen präglades också av människor med primärt intresse för museets samlingar. När sedan Musikmuseet omvandlades till Scenkonstmuseet förändrades museets inriktning radikalt. Vänföreningen hade

svårt att känna igen sig då en stor del av medlemmarnas intresse fortsatt handlade om musik och musikinstrument. Dessutom förvaltade man en fond för just musiksamlingar. Vänföreningen beslutade då att ombilda sig och blev en vänförening enbart för samlingarna, men inte bara för museets samlingar utan för hela Statens musikverk, inklusive Svenskt visarkiv. Man kallar sig nu "Musik- och teatersamlingarnas Vänner".

Exemplen pekar på vikten av att såväl vänförening som museum sätter sig in i varandras förutsättningar, perspektiv och verksamheter. Vänföreningen kan då inse hur museet fattar beslut om hur verksamheterna baserat på en mängd olika (ekonomiska, administrativa, kulturpolitiska etc) skäl. Samtidigt måste förstås museet beakta att vänföreningen har sina speciella intressen och identifikationer vad gäller mål, uppgifter. Det gäller att hitta samarbetsformer där museet kan ta tillvara expertisen och kapaciteten, samtidigt som vänföreningen vinner förståelse för och kanske kan bidra till att bereda mark för museets egna verksamhetsbeslut.

En annan källa till friktion kan vara att museet inte tycker att vänföreningen accepterar nya arbetsformer, till exempel sådana som lanseras via direktiv från huvudmän. Ledningsgruppen för Gävleborgs länsmuseum: *Emellanåt kan det vara svårt för föreningen att förstå de prioriteringar som görs inom verksamheten (t ex stort fokus på barn och unga, arbete med kultur och hälsa, integration m.m.).* Vänföreningen kan förespråka en mer traditionell modell för hur museet bör arbeta och vilka målgrupper som borde prioriteras. Vänföreningen skriver i enkäten: *fokus är alltför mycket på en begränsad del av våra samlingar. Vi upplever att de inte riktigt följer museets utveckling, t ex av våra digitala kanaler, pedagogik och utställningar. Vi har olika syn på samlingsförvaltning och musealt arbete.*

Intendenten vid Läns museet Gävleborg konstaterar: *Emellanåt kan det vara svårt för föreningen att förstå de prioriteringar som görs inom verksamheten, t ex med stort fokus på barn och unga, arbete med kultur och hälsa, integration med mera.* Ordföranden för Gävle Musei Vänner säger å sin sida: *Och där handlar det mycket om mångfald, inkluderande ungdom-/barnaktiviteter – nästan inte ett ord om konstsamlingen i uppdragsbeskrivningen.*

Andra motsättningar kan uppstå vid sammanslagningar och flyttar. Kritik från vänföreningar kan riktas mot organisationsarbetet, mot vad man ser som en politisering av museiverksamheten eller mot befarade risker för att ämneskompetens äventyras. Oron är som regel kopplad till det starka intresse för museets samlingar som lever bland vänföreningens medlemmar. Det finns också flera exempel i det insamlade materialet på hur vänföreningar varit tveksamma till breddade verksamheter på museet, som t ex samtidsutställningar, ökad barn- och ungdomsverksamhet och liknande.

I några fall framförs i enkäten kritik mot att museiledningen inte nog uppskattar föreningens engagemang i museet. Vänföreningen för Skokloster slott konstaterar: *Vår vänförening ... har genom åren skänkt 1.126.000 kr till museet, men den visade uppskattningen varit minst sagt återhållsam under de senaste 10 åren /.../ föreningen arrangerade ett framtidsseminarium med konkreta förslag på volontära insatser, förslag som totalt nonchalerades av museichef och överintendent. Museiledningen svarar diplomatiskt på enkätens fråga om vänföreningens relation till museet: Någorlunda god.*

Slutligen är det uppenbart att en viktig faktor för att bygga en stark intressegemenskap – och därmed en museivänförening – kan vara en stad, en ort eller ett landskap. Ett tydligt exempel på det senare är Jamtlis Gynnare, där vurmen för Jämtland (och Härjedalen) som landskap resulterat i en stark jämtsk identitet som delas av både museet och vänföreningen. Norrköpings Stadsmusei Vänner ger ett annat exempel på hur den egna platsen kan kopplas till identitetsbyggen; man konstaterar att ett av föreningens mål är att: *Erbjuda aktiviteter med lokalhistoriskt innehåll för att väcka intresse.*

Det må vara jämförelsevis lätt för ett stadsmuseum att bygga och förstärka en känsla av identitet kring den egna staden. Men när det som uppfattats som ett stadsmuseum får en annan roll kan förhållandet snabbt bli inflammerat. Länsmuseum Gävleborgs har till sin funktion av många setts som ett stadsmuseum, men har nu länsmuseumuppdrag innefattande Gästrikland, stora delar av Hälsingland samt delar av Dalarna. Intendenten på länsmuseum, som också suttit adjungerad i vänföreningens styrelse för museiledningens räkning, konstaterar: *Vi är väldigt beroende av samverkansmodellen, den nya kulturpolitiken. 2011 började det här. Det har vänföreningen lite svårt att förstå, att vårt uppdrag inte handlar så mycket om Gävle längre utan att det handlar om hela länet...* Ordföranden för vänföreningen ger sin version, med en kritisk touch: *Det var ju då ett Gävle museum med tydligt fokus på Gävle ... Men fokus har [nu] varit mer på länet. Och regionen.*

Det kan alltså bli svårt för en vänförening när det nära, invanda och lokala museet omgestaltas och förvandlas. Att det skett på grund av centrala direktiv kan vänföreningen bemöta med att museet borde ha bekämpat direktiven, eller åtminstone inte behöver följa dem så noga.

Just länsmuseumers relation till museivänföreningarna ter sig särskilt intressant för vår studie. Av landets 24 länsmuseum är det 13 som inte har en direkt till museet knuten vänförening. Flera av dessa 13 museum har tidigare haft vänföreningar, men som av olika skäl slutat fungera. I andra fall har museerna aldrig haft någon vänförening. Ett skäl till frånvaron är sannolikt att den administrativt motiverade länskonstruktionen inte motiverar till identifikation. En annan anledning kan vara att nära kontakter med hembygdsorganisationer i länet gör att museet inte känner

något behov av att ytterligare föreningskopplingar. I flera fall upprätthåller museerna nätverk med olika lokala organisationer. Exempel på detta är Dalarnas museum och Västerbottens museum. Det senare har t ex omfattande nätverk med olika kulturorganisationer i länet. Det ingår då i tjänsten för intendent/kuratorer inom olika sektioner på museet att hålla liv i dessa kontakter.

Sådant nätverksbyggande leder kanske till bredare kontaktnät med civilsamhället och framstår som läns museernas egna sätt att skapa kontakter då deras vida arbetsfält inte självklart gynnar vänföreningsmodellen. Å andra sidan kan en mer närstående vänförening tydligare bidra med ett ambassadörskap eller möjligheter till organiserat volontärarbete för museet. Av bland annat dessa skäl funderar Regionmuseet Kristianstad, som inte haft någon vänförening, att skapa sig en sådan.

3. Vänner och volontärer

En av vänföreningarnas traditionella funktioner är att bidra med ideella insatser i anslutning till museernas verksamheter. Det kan gälla allt från vakt- och visningsinsatser till att delta i museets kunskapsuppbyggnad via föremåls- och sakkunskap, fotodokumentation, arkivupppordning och annat som hör till museets samlingsvård. I ett historiskt perspektiv är det lätt att inse att beroendet av sådana volontärer – personer som arbetar frivilligt och utan ersättning – har varit stort inom den svagt finansierade museisektorn. Utan de många engagerade föreningsmedlemmarna, entusiasterna och eldsjälarna hade många av dagens museer knappast funnits.

I vår samtid har frågorna kring frivilligarbete komplicerats och upptog faktiskt en stor del av engagemanget under SVK:s (dåvarande Förbundet Sveriges Museivänner) inledande år på 1990-talet. En idérik skrift om frivilligarbetet vid fem museer av olika typ producerades 2004 av en arbetsgrupp vid Arbetets museum⁹ och 2013 genomfördes på Riksantikvarieämbetets uppdrag en större undersökning av volontärinsatser vid olika typer av kulturarvsplatser/museer. Här gavs både övergripande beskrivningar av frivilligarbetarnas förhållanden samt konkreta inblickar i de olika verksamheter som bedrevs.

Den dåvarande kulturministern Lena Adelsohn Liljeroth föreslog i olika sammanhang att volontärer med eller utan föreningsanknytning borde kunna anlitas inom kulturområdet. Men av svaren från 69 museer av de 200 som tillsänts 2013 års enkät framgick att många var skeptiska. Frågor restes kring policy, utbildningar, ansvar, försäkringar och även från personal och fackligt håll fanns frågor. Projektledaren berättade: "Det jag såg i enkätsvaren är att man är väldigt skeptiskt inställd till volontärer – man är orolig för att arbeten ska försvinna och att volontärer ska tränga undan utbildad personal. /.../De ser volontärerna som ett hot – men också att deras egna kunskaper inte värdesätts genom att okvalificerade gör samma arbetsuppgifter." ¹⁰

Inför renodlat volontärskap restes alltså invändningar, men det framgick också att man var van vid vänföreningar som gjorde olika insatser för museet. Samtidigt hade

⁹ Bjärenstam, Hanna m fl. (Red). *Museer med nya krafter. Ett pilotprojekt om frivilligarbete på museer 2002-2004*. Arbetets museum Norrköping 2004.

Se vidare: Burell, Birgitta. *Man måste vara lite tokig! En undersökning av arbetslivsmuseernas villkor och engagemang*. Riksantikvarieämbetet 2001.

Nordén, Hans. *Fri och villig – om ideellt arbete i välfärdslandet*. Stockholm 2006.

Nordén, Hans. *Frivillighetens ansikten. Civilsamhällets problematiska framryckning i Norge och Sverige*. Stockholm 2009.

¹⁰ SR, kulturnytt i P1, 9.1 2013.

museer som själva organiserade volontärer – exempelvis Statens maritima museer och Eskilstuna museum – stor framgång i sin samverkan. En av de omtalade institutionerna på området var Jamtli, där projektledaren Anna Hansen själv verkade som forskningschef. På Jamtli introducerades på 1980-talet publika verksamheter med inledningsvis ideella aktörer. Kring detta koncept skapades ett byalag som 1996 ombildades till en öppen ideell förening med status som hembygdsförening: "Jamtli Gynnare: När vänföreningens volontärer är tidsenligt klädda tillsammans med de ordinarie aktörerna, gynnar det både besökaren som får en rikare upplevelse av sitt museibesök och museet i stort. Vänföreningen visar på olika sätt hur livet tedde sig förr och tycker att det är en för dem lämplig uppgift. Medlemmarna har av sin livserfarenhet kunskap om exempelvis äldre föremål och metoder. Det personliga mötet som uppstår vid dessa tillfällen är oerhört viktigt och utvecklande för både besökare och volontär och den positiva upplevelsen gynnar museet." ¹¹

Att idéproduktionen på området är stark också i dag framgår inte minst av att Jamtli tillsammans med flera museer och arkiv i Norden formulerat en "nordisk volontärakademi för museer" för att samla erfarenheter och utveckla praxis.¹² Under 2018 lanserade Jamtli, Skansen och RSM också ett professionellt nätverk för samordnare av volontärverksamheter vid svenska museer. Deltagarna vid det fullbokade seminariet fick bl a veta hur man på Skansen skapat en volontärpolicy, upprättade skriftliga uppdrag inför volontärskapet och hur gränserna drogs mellan anställda respektive volontärer: "Bland de olika volontärskapen på Skansen möter man till exempel järnhandlaren, iskarlen, konsumentanten och barnmorskan och deltagarna fick under konferensen möjlighet att träffa just ett antal barnmorskor på området."¹³

Publikarbete och pedagogik

De nu insamlade enkätsvaren betonar de många olika slag av insatser som vänföreningarna bidrar med. Inom rubricerade områden finner vi vänföreningsmedlemmar som är engagerade i såväl praktiska uppgifter som förmedlandet av immateriellt kulturarv. Det är yrkesfolk från vänföreningarna som uppvisar olika taktila färdigheter, ger inblickar i yrkeskunskaper och knep som förvärvats i olika arbetsprocesser eller som ger färg och liv åt utställningar och föremål genom sina berättelser. Etnografiska Museets Vänner läser och berättar sagor för besökande barn och på Åjtte i Jokkmokk återfinns vänföreningsstyrelsen i Fjällträdgården. Museichefen berättar: *Vad som har varit en fördel med museivännerna har ju varit att dom kunde bidra och vara till stor hjälp i*

¹¹ Hansen, Anna & Wolczynska, Malin. *Volontärer och kulturarv*. Jamtli Förlag, Östersund, 2012. Sid. 63-64.

¹² Utvecklingsarbetet sker inom ramen för Nordiskt centrum för kulturarvsarbete och med finansiering från Nordiskt Ministerråd.

¹³ Ur: sverigemuseer.se. *Volontärsamordnare möttes för nätverkande på Skansen*. 16 10 2018.

Fjällträdgården. Det var mest från styrelsen som jobbade aktivt där och hjälpte till på helger och tog betalt och guidade och så där./.../Det var absolut ingen konflikt för det fanns inte personella resurser och dom såg ju ändå att det var bra att det kunde hålla öppet under helger. Annars hade vi ju stått där och inte kunnat.

Från Uppsalas Medicinhistoriska Förening berättar ordföranden: Vi har ett program där vi utbildar volontärer, och där volontärerna är medlemmar i vänföreningen. Uppgifterna är att vara guider här på museet. Och om man inte tycker att man är kompetent för att vara guide, så sitter man och avlöser personalen som kan ha andra uppgifter. Det är väl det som volontärerna gör. Vi har på senare år rekryterat volontärer på ett mer organiserat sätt och vi har ett väldigt bra material att plocka från.

Vi återkommer till Jamtli – och den här gången till dess chef – som anställt en särskild frivilligsamordnare för att strukturera verksamheten: Till Historieland anställer vi varje sommar 40-45 aktörer med riktig lön. Och så har vi dryg 30 statister från vänföreningen som går omkring på området i historiska dräkter. Dom är ju inte i någon roll, dom säger ingenting till våra gäster, men dom är aktörer. Det är ju superintressant att det har lyckats, jag tror att det handlar mycket om att förbereda så att vi får samarbete istället för konflikt.

När vi beslutade för en fyra fem år sedan att utveckla volontärverksamheten så sa jag att det måste göras professionellt. Och eftersom vi inte såg någon i Sverige som var jätteduktig på det här så frågade vi våra vänner i Beamish Museum utanför Newcastle. Dom adopterade vår frivilligsamordnare så deras volunteer manager satt i telefonsamtal med vår samordnare.

Så vi inspirerades av dom. Chefen där sa, att ska du göra det här så måste du skapa en anda inom museet där alla ska vara med. Vi måste lyfta som grupp och växa tillsammans. Ju fler aktiviteter vi har, desto mer pengar tjänar vi, och desto fler kan vi anställa. Därför ska vi finna sådana aktiviteter där vi kan få med volontärerna.

Administrativt, ekonomiskt och medialt stöd

En intressant och sällan uppmärksammas funktion för vänföreningar kan vara att agera som ombud i ekonomiska sammanhang. Föreningen kan ta emot och förvalta olika bidrag som av bland annat formella skäl inte ges till offentligt ägda museer. Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum: kan vara förvaltare av större donationer och stiftelser /.../ Statliga museer får inte förvalta egna stiftelser. Västergötlands museums vänförening bidrar med: civila kunskaper och meriter (IT, administration, ekonomi etc) och: är ekonomiskt oberoende. Drottningholms Slottsteaters vänförenings: ordförande har förmedlat bra företagskontakter. Millesgården meddelar: Vi har precis bildat en donationsgrupp som vi hoppas kan bidra med stöd och hjälp till större donationer framöver. Drottningholms Slottsteater: Vänföreningens ordförande har förmedlat bra företagskontakter.

Att vänföreningarna är ett slags ambassadörer för sina museer är en återkommande formulering i enkätsvar och våra samtal. Vid Örebro läns museum ser chefen hur vänföreningen bidrar genom att: *ställa upp när det stormar om museet, t ex i pressen – informera sig om museets syn på saken och hjälpa till att sprida den.* Hallwylska museet är på samma linje – vänföreningen ska: *stödja museet ekonomiskt men också genom att vännerna ska utgöra basen i de som deltar i museets programverksamhet mm, sprida goda vibbar om museet.*

En sida av ambassadörskapet som inte nämns är de många unika informella kontakter och kanaler (släkt, vänner och bekanta i alla samhällslager) som varje föreningsmedlem äger och representerar. Vi tror att den här aspekten av föreningarnas påverkansmöjligheter är rejält underskattad.

Agrarsamhällets livsvärld

Landets många friluftsmuseer engagerar tusentals volontärer och ideellt verkamma på områden som vilar på särskild expertis och handaskicklighet. Här handlar det om jordbruk, hantverk och slöjd på till exempel Gammlia, Murberget och Skansen. Eller mathistoria som kolbullestekning och tunnbrödsbakning på Jamtli och andra friluftsmuseet. Äldre föreningsmedlemmars levda kunskaper och erfarenheter om samhällsförändringar kan utnyttjas i researcharbete och faktaframtagning. Som när Jamtlis Gynnare hjälper till med: *fotoidentifikation, där volontärer i rätt ålder kan nyttja sin livskompetens.* Vänföreningarnas åldersstruktur – de rekryterar ju huvudsakligen seniora medborgare – är här ingen nackdel utan skapar tvärtom nya möjligheter.

Civil och militär teknisk kompetens

Museer som hanterar det innovativa industrisamhället har ofta påfallande praktiskt engagerade vänföreningar. En mängd bil-, traktor-, motorsågs-, motorcykel-, moped- och båtmotormuseer drivs som arbetslivsmuseer av sina egna mekaniker. Och det finns också stora samlingar av teknik- och motorhistoria vid de mer etablerade museerna, där vänföreningarna står för avgörande insatser. Genom Tändsticksmuseets vänförening bidrog t ex en ingenjör: *när vi skulle producera animationer.* Tekniska museets Vänner bistår sitt museum med: *experimentshower där medlemmarnas tekniska kunnande är till stor nytta.* Inom Marinmuseets Vänner finns mycket specifik kunskap om skilda fartygstyper: *samlade i föreningar som Motortorpedbåten T38 Vänner /.../ Robotbåten HMS Västerviks Vänner och Ubåtsklubben Hajen* och som i sin tur länkar till andra museifartygsvänner, veteransällskap och varvshistoriker.

Liknande teknisk expertis finns vid Sjöhistoriska museet Vänner liksom vid flygvapenmuseer, där bland andra Flygvapenmuseets Vänner hjälper med ... *förvärv, restaurering och underhåll av flyghistoriska föremål.* Museichefen berättar: *Vänföreningen och vi har två renoveringsgrupper, "gubbdagis" som dom brukar säga.*

Vi har en tekniker i verkstaden som ser till att det då går rätt till och som dokumenterar det dom gör, sedan har vi två avstämningsmöten. Jag sitter som adjungerad i vänföreningens styrelse, men vi har i övrigt inga rent organisatoriska relationer.

Även Östergötlands Flyghistoriska Sällskap bidrar genom att: *främja och stödja Flygvapenmuseum genom rådgivning angående förvärv, restaurering och underhåll av flyghistoriska föremål samt att bidra med flygteknisk och flyghistorisk kunskap och information.* Museichefen ger detaljerna: *Under 2017 lade vänföreningen ner 6.550 volontärtimmar (varav 5.550 timmar på restaureringsprojekt och 1.000 timmar som frivilliga vakter/vårdar på helger och lov.)*¹⁴

Att Sveriges Militärhistoriska Arv aktiverar många volontärer har redan nämnts med exemplet Aerozeum i Göteborg. Listan kan göras lång: Teleseum i Enköping har: *25-30 personer engagerade, 12-13 i museet och 7-8 i stridsvagnarna /.../Därutöver finns det då gubbar som kommer lite då och då.* Brigadmuseum i Karlstad meddelar att här jobbar cirka 36 volontärer. Skansen Klintaberg i Östersund har medlemmar som kommer när det behövs, medan Museum för rörligt kustartilleri i Karlskrona har en styrelse på 9 personer som arbetar ideellt och 6-8 personer som hjälper till vid olika tillfällen. Vid Arsenalen i Strängnäs verkar 50 aktiva volontärer, Artillerimuseet i Kristianstad har ett 30-tal årsverksamma volontärer och ytterligare 10 som ansluter vid större arrangemang. Det militärhistoriska Miliseum i Skillingaryd har bara 5 volontärer, men de är desto mer aktiva.¹⁵

Men teknikhistoria är ju inte begränsad till det rullande, flytande eller flygande kulturarvet. I Medicinhistoriska museets vänförening finns: *specialister på de flesta områden.* Även i de textila museernas vänföreningar finns vidsträckta expertkunskaper och man: *deltar med särskild expertis i researcharbete i utställningsproduktioner.* Vid Synskadades Museum har vi museivänner samlade i en Museigrupp. Dessa personer har varit och är mycket kunniga inom olika områden av synskadades historia. */.../Exempel på arbete som museivännerna kan ha hjälpt till med är faktaframtagning till museet, svara på faktafrågor från allmänheten, göra guidade visningar av samlingarna, ordna referensbibliotek, hjälpa vid gallring i samlingarna.*

¹⁴ Sveriges Hembygdsförbundet har räknat på sina många medlemsföreningars verksamheter och försökt bedöma det pekuniära värdet av de enskilda medlemmarnas insatser. Resultatet baserat på en EU-tariff om 225 kr/tim blev cirka 1 miljard/år. Flygvapenmuseums beräkning ovan skulle på samma sätt motsvara cirka 1,5 miljoner kr/år.

¹⁵ Uppgifter ang Sveriges Militärhistoriska Arv från Armémuseum 6.12 2018.

40.000 experter på liv och arbete

Exemplifieringen förefaller visa hur de mest specialiserade kompetenser kan tillvaratas via vänföreningarnas medlemskadrer. Samfundet S:t Erik har till exempel redan många funktioner, men har ändå funderingar på att skapa ytterligare grupper av specialintresserade. Tekniska museet gläntade genom en smart omdefinition av begreppet "nörd" till nya världar av kunskaper, burna av hängivna (unga) experter inom områden som dataapplikationer och spel. Några återfinns redan i föreningen Tekniska Museets Vänner.

Som framgått beräknas cirka 40.000 personer vara med i svenska museivänföreningar. Enkätutdragen ovan kan ge en föränning om den potential som ryms och som erbjuds museerna. Vänföreningar vid teknikhistoriska museer förefaller dominera bilden, men sannolikt kunde en fördjupad undersökning förändra detta. Föreningarnas bidrag i publikmöten, visningar och pedagogik, deras ambassadörsroll och informella inflytande liksom deras ekonomiska betydelse är sannolikt underkommunicerad i enkätsvaren. Kanske är det lättare att beskriva de exotiska specialistinsatserna än de många vardagliga servicefunktioner som volontärer ingår i. Vid en närmare granskning skulle förmodligen även de kulturhistoriska museernas många volontärer framträda tydligare, där de exponerar t ex matlagningstraditioner, uppförandekoder och traditionellt mode.

Generellt har vi funnit att museer har en god förmåga utnyttja de olika expertkompetenser som ryms inom vänföreningarna, men det är en resurs som också kräver insatser av tid och engagemang om verksamheten ska växa. Bara några få museer har tillräcklig ekonomi för att anställa volontärsamordnare eller vänföreningsstödjare.

En alternativ modell för att ta vara på kunskapsrika vänföreningsmedlemmar och/eller pensionerade tjänstemän har vi funnit vid museer i Kanada. På museets hemsida presenteras experter (med namn och foton) inom olika kunskapsfält. Betrodda med access till samlingar och arkiv kan de – via sina respektive "enskilda företag" – åta sig konsultuppdrag som arkivgenomgång, eftersök och kunskapsöversikter. Detta är inte volontärskap i egentlig mening då ju insatserna beställs och betalas, men det kan vara ett effektivt sätt att avlasta museets personal och samtidigt skapa meningsfyllda arbetsuppgifter för kunskapsrika seniorer som ju annars skulle ha lämnat museet eller föreningen med alla sina genom åren vunna insikter.

4. Ömsesidiga relationer

Vänföreningar till museets tjänst

En översikt av vad museivänföreningarna har att erbjuda sina museer kan lämpligen inledas med en enkel genomgång av föreningarnas medelinnehav. Det visar sig att svenska museivänföreningar sammantaget förfogar över ett ojämnt fördelat men betydande kapital. Det är därför möjligt att förstå vänföreningarna inte bara som ideella aktörer utan också som en inte obetydlig ekonomisk resurs. Vänföreningarna använder sina medlemsintäkter till förmån för sina museer samtidigt som de skapar och förvaltar en mängd fonder. Förutsättningen för att kapitalet ska nyttjas på bästa sätt är förstås ett gott samarbete mellan museet och vänföreningen.

Det i enkätsvaren uppgivna kapitalet vid vänföreningarna uppgick vid årets slut 2017 till närmare 300 mkr. Emellertid hade inte alla av de 45 vänföreningar som svarat redovisat några siffror och vi har heller inte nått alla museivänföreningar med enkäten. Det finns alltså ett rejält mörkertal.

Det sammanlagda kapitalet är mycket ojämnt fördelat. Föreningarna vid de 12 statliga museer som vi fått svar från står för en stor del av medlen och även mellan dessa vänföreningar är kapitalet ojämnt fördelat. Två museer står ensamma för lejonparten av det sammanlagda kapitalet. De icke statliga museernas vänföreningar hade enligt enkätsvaren ett kapital på närmare 7 mkr vid årets slut 2017.

Vänföreningars förmögenhet utgörs normalt av eget vänföreningskapital, genererat främst av föreningarnas medlemsintäkter, men också skapat på annat sätt, t ex ekonomiska rättigheter i samband med konstförsäljning (Bror Hjorts Vänner) eller genom riktade hyresintäkter (Riksmusei Vänner).

En annan typ av kapitaluppbyggnad – helt avgörande för de ”förmögna vänföreningarna” – utgör donationer direkt till föreningarna eller till stiftelser, fonder underställda föreningarnas förvaltning. Vanligast är att enskilda personer donerat till museets vänförening med ett uttalat syfte – Nationalmusei Vänner har 15 sådana fonder huvudsakligen för inköp av föremål, medan Musik- och teatersamlingarnas Vänner har en personlig donationsfond för köp av musikalia. Men även företag och andra föreningar kan skapa donationsfonder, till exempel Formmuseets Vänner tillgångar som överförts till Moderna museets Vänner som fond. Fonder kan vara stiftelser i sig som René och Malaises Stiftelse, förvaltat av Riksmusei Vänner.

En av vänföreningarnas speciella funktioner i ekonomiskt hänseende är – vilket omnämndes i föregående avsnitt – att de kan fungera som ställföreträdare. Det finns till exempel stödorganisationer som enligt sina statuter inte gärna ger medel till offentliga institutioner, vilka de istället anser bör få ekonomin säkrad via sina

huvudmän. Däremot kan de tänka sig att ge medel till en vänförening, som i sin tur skänker medlen vidare till museet. Intendenten vid Gävleborgs museum, som länge suttit adjungerad som museets representant i vänföreningsstyrelsen, konstaterar om vänföreningen: *DOM kan söka bidrag från kommunen och det har inneburit att dom haft möjlighet att söka medel till t ex föredrag och då är ju dom och vi medarrangörer tillsammans.* Dåvarande Musikmuseets Vänner fick bidrag från en fristående organisation som av princip inte gav medel till en statlig organisation, men det var möjligt att ge pengar till deras vänförening.

Ett annat inslag i vänföreningarnas ekonomiska verksamhet är att på ideell basis skapa intäkter som kan överlåtas till museet i form av donationer. Här gäller det att det finns kompetens bland föreningsmedlemmarna för att kunna manövrera bland skären. Representanten för Jamtlis Gynnare berättar att man vart femte år söker skattebefrielse som ideell organisation vilket medför att man slipper moms. Förutsättningen är då att samtliga inkomster av försäljningen från marknader går till museet och alltså inte betraktas som vinst. Det är därför viktigt att inför årsbokslutet tanka över pengarna till museet – eller ha en post i bokföringen betecknad som "kommande utgifter". Ordförande och kassör för Jamtlis Gynnare konstaterar: *En förutsättning för allt detta är att man är 'Street smart' och vet att hantera regelverket på ett korrekt men samtidigt konstruktivt sätt, vilket underlättas om man har känningar inom föreningsväsendet och skattekunliga vänner.*

Gåvor/inköp till samlingarna och övrig verksamhet

Den förmodligen vanligaste formen av stöd till museerna från landets vänföreningar är att använda kapital för inköp av föremål till museets samlingar. Inte minst konstmuseer får viktiga och löpande tillskott till sina konstsamlingar via vänföreningarna. Det mest slående exemplet är Nationalmusei Vänner som förfogar över många fonder för köp och donationer av konst. Museiledningen skriver också i enkätsvaret att: *vänföreningen ger ett ovärderligt ekonomiskt stöd* och de många konstinköpen för miljonbelopp ger verkligen syn för saken. Inför nyinvigningen 2018 av Nationalmuseet gjorde vänföreningen ytterligare en viktig satsning, chefen för samlingar och forskning berättar i det nyrenoverade "Gula rummet": *Här kan man se vad en vänförening kan göra, för i december i fjol så fick vi besked om att fastighetsverket inte skulle fullborda dekormåleriet i taket här, utan dom skulle lämna mittraden omålad. Så det skulle se ut som en trikolor ungefär i taket för nu var pengarna slut. Det var ju rätt absurt att lägga ner 1,3 miljarder och så har man plötsligt inte 400.000 för att fullborda. Så då tog jag kontakt med ordföranden i National Musei Vänner som då snabbt ordnade fram en donator redan dagen därpå.*

Museiledningen vid Moderna museet svarar i enkäten att vänföreningen representerar ett stort stöd till museets verksamhet: *i vårt fall ofta i form av inköp av konst.* Exemplet Moderna museet är speciellt intressant eftersom konstinköp föregick själva museet. Det som skulle bli museets vänner köpte in en målning av

Matisse som Nationalmuseet sagt nej till. Då skapades enligt biträdande museichefen ett större intresse för modern konst, vilket senare ledde till bildandet av Moderna museet. Hon konstaterar också om vänföreningen: *Och samtidigt är man stolta över att ha bidragit med sådant som var lite spjutspets och som vid sin tid sågs som konstigt, Brancusis ägg till exempel, och Rauchenbergs get.*

Det är naturligtvis inte bara de största statliga museerna som får konst av sin vänförening. Exemplet kan mångfaldigas och här ska bara nämnas Östergötlands museums Vänner som äger ett begränsat kapital men som varje år ger en gåva till museet. Museiledningen skriver i enkätsvaret: *Det handlar om förvärv av värdefull konst och kulturhistoriska föremål. Millesgårdens Vänner konstaterar att det är svårt att bidra till museets konstsamlingar, men har hittat en annan modell: eftersom Millesgården inte är ett samlande museum – vänföreningar brukar ofta skänka verk till samlingarna. Därför har vi bestämt att vänföreningen ger ett bidrag med 150 kr per medlem, motsvarande en entré till museet.*

Gåvor och inköp till museets samlingar handlar förstås inte bara om konst. Riksmusei Vänner anger i enkäten att de 2017 till museet överlämnat som gåvor: *En stor bergkristall, en neanderthalar i form av ett barn i naturlig storlek, en flygödlas (skelett).*

Chefen för Jamtli berättar om en annan storstilad gåva från vänföreningen: *Det var ju Gynnarerna som betalade för hela klockstapeln, och klockan också. De var jättestolta. 350.000 tror jag det var. Bara det att gjuta en klocka, det gör man inte på så många ställen!*

Vänföreningarnas beslutsprocesser inför inköp av gåvor till sina museer varierar stort. Finns det en donationsfond, så styrs valet oftast av donatorns uttryckta vilja. Nationalmuseets överintendent 1942–1950 Erik Wettergren, som också grundade en fond i sitt namn, var efter chefskapet vänföreningens ordförande och har beskrivit hur beslutsgången i föreningen kunnat se ut: "Ett konstverk förelägges som förslag till inköp. Oftast är det den flitigt resande museichefen eller någon av intendenterna och inte sällan någon av styrelsen medlemmar som visar fram ett fotografi – numera ofta i färg – av ett eller annat konstverk som kan vara värt att reflektera på. Är mottagandet svalt läggs förslaget till handlingarna och då hör det till sällsyntheterna att det senare agiteras fram till inköp. Resonemangspartier uppmuntras inte av styrelsen, vilken dessutom gärna åtlyder stadgarna som bestämmer att styrelsen vid verkställande av inköp skall vara fulltalig och om beslut ense. En oskriven lag säger vidare, att Överintendenten och gärna också vederbörande avdelningsföreståndare skall betyga att den erbjudna gåvan skulle betyda ett värdefullt tillskott till museets samlingar, man kan alltså säga, att

Överintendenten har vetorätt men att styrelsen förbehåller sig full prövningsrätt av förslag som han framställt.”¹⁶

Valet av inköp av gåva från vänföreningen till museet styrdes här alltså av olika intressen – donatorers statuerade vilja, museiledningens uttryckta vilja och vänföreningens vilja. Dessa tre viljor styr enskilt eller i samarbete inköp och donationer till museer även idag.

Det är dock inte alltid som alla blir överens. I de flesta fall tillåts museiledningens önskemål dominera, men det är inte alltid fallet. Oenighet mellan vänföreningen och museiledningen om museets allmänna inriktning kan färga också gåvoprocessen. Att inköp till samlingarna inte alltid är lätt illustreras av relationen mellan Postmuseet och dess vänförening. Så här berättar Postmuseets ledning om vänföreningen: *„då köper man in frimärken som man tror att vi behöver, och lägger ganska stora pengar på detta. Utan att veta – och dessa har vi redan! Att inte vara i dialog innan dom gör det. Och sen ska vi ju förvalta, det är en kostnad. Och skulle vi säga nej, det vill säga gallra vid källan, så blir det jättekonflikter.*

Ordföranden för Postmuseets vänförening berättar om i princip samma sak, fast med andra ordval: *„Vi köper inte längre in frimärken till museet därför dom ska granska vid källan som dom säger då. Så om vi gör ett snabbt köp så får vi på skallen för att vi har köpt någonting som inte dom vill ha, för dom ska först granska vid källan om dom kan ta emot det.*

Det förefaller självklart att parterna borde ha en diskussion inför ett föremålsköp, men valet av gåva präglas sannolikt av olika syn på verksamhetens mål, olikartad expertis och inte minst glädjen över att kunna göra ett förmånligt föremålsköp till det ”egna” museets samlingar där entusiasmen kan gå före samrådet. Vanligast är naturligtvis ändå att man i ett gott samarbete mellan museer och vänföreningar beslutar om donationer och inköp. Malmö Konstmuseums Vänner verifierar detta i enkäten genom formuleringen: *„Konstmuseets chef är välkommen att meddela önskemål om ekonomiska bidrag inom ramen för våra tillgångar.* Jamtlis gynnare processar liknande ärenden på samma sätt: *„Stiftelsens VD föreslår vänföreningen olika önskemål varje höst, varefter föreningens styrelse fattar beslut.*

Vid sidan av köp till samlingarna är det många vänföreningar som också bidrar med medel till museets utrustning. Här finns en stor variation, men en föremålskategori som återkommer i flera av enkätsvaren är faktiskt stolar. Besökarna på flera museer sitter på stolar skänkta av vänföreningen. En variant som minner om sponsring är Dansmusei Vänner idé att man erbjuds betala en medlemsavgift på 2000 kr varefter man får sitt namn på en av de stolar som används vid årsmöten och

¹⁶ Ur presentationen ”Erik Wettergrens minnesfond” från Nationalmusei Vänner hemsida.

föreställningar. Exempel på andra föreningsfinansierade inköp är anslag till belysning (Riksmusei Vänner), spotlights och affischramar (Gustavsbergs Porslinsmuseums Vänner), nydigitalisering av kartor (Postmusei Vänner), autoguider (Göteborg Stadsmusei Vänner). Exempelen kan mångfaldigas.

Ekonomiskt stöd kan också ges till publika verksamheter eller helt ospecificerat. Bror Hjort-föreningen ger breda verksamhetsstöd: *Stöttar vissa arrangemang (programverksamhet, föredrag, konserter, kulturnatt) och utställningar som kan knytas till föreningens mål och verksamhet.* Gustavsbergs Porslinsmuseums Vänner (som numera är nerlagd) anslog allmänna "utställningsbidrag", och Marinmuseums Vänner i Karlskrona ger: *Ett årligt ekonomiskt bidrag till Ubåtshallen.* Det finns exempel på att det även när det gäller ekonomiskt stöd kan uppstå slitningar mellan föreningen och museet. Skattmästaren vid Medelhavets Vänner berättar att museet tillskjutit resebidrag och tryckbidrag, men *2008 gav vi museet 105.000 kronor för ett system med audioguider som aldrig inköptes.* Om gåvan var önskad av museet framgår inte av enkätsvaret.

Gåvor, inköp och verksamhetsstöd är som framgår en viktig samverkansyta och kan kanske till och med vara utgångspunkt för en bredare diskussion mellan museet och vänföreningen om museets inriktning och om vilken roll museiledningen tycker att vänföreningen bör ha. Stöd till museets allmänna verksamhet kan också fungera som ett direkt stöd till vänföreningen själv och dess medlemsrekrytering. Vänföreningssamordnaren vid Sjöhistoriska museet, anställd för att stärka vänföreningens verksamhet, berättar om när hon fick veta att vänföreningen sedan flera år ekonomiskt stöttat barnaktiviteter på loven vid museet: *så passade det ju utmärkt att säga att då ska ju medlemmarna få ta med sig barn och barnbarn fritt. För där får man annars betala en slant för materialet men det får man fritt som medlem, och då kan man sälja in familjemedlemskap.*

Stipendier och priser

Stipendier och priser är en annan av vänföreningarnas traditionella stödformer. Stipendier och priser kan riktas internt till museets anställda för studier av samlingarna eller annat inom ämnesfältet. Musik- och teatersamlingarnas Vänner utdelar ett sådant stipendium, liksom Riksmusei Vänners stipendium för "personer verksamma vid Naturhistoriska Riksmuseet" och Skoklosters Vänners stipendium för "förtjänstfulla insatser för slottet". En annan typ av internt stipendium är resestipendier som Nordiska museets och Skansens Vänners resestipendium för museets anställda, eller Theodor Ahrenbergs fond för resestipendium, förvaltad av Nationalmusei Vänner. Vasamuseets ledning meddelar uppskattande att: *Vasamuseets Vänners motto är att göra det omöjliga möjligt för museet och sätta guldkant på medlemskapet. /.../Vännerna delar även ut ett årligt resestipendium till medarbetare på museet/myndigheten. Vasamuseets vänner och Vasa Rediviva drivs då*

alltid i nära samarbete med museet och vi har full insyn. Annars hade det kunna bli slitningar.

Stipendier/priser kan även ges till personer utanför museet. Konstmuseers stipendier för konstnärligt skapande kan utgöra stöd för konstnärligt arbete eller ett pris för utförd gärning. Gränserna kan vara flytande, t ex Moderna Museets Vänners skulpturpris till en aktiv svensk konstnär, eller Bror Hjort-föreningens stipendium för "att uppmuntra lovande unga tecknare /.../för att framhäva teckningens betydelse för Bror Hjort".

Det är inte bara de stora museernas föreningar som satsar på att dela ut stipendier och priser ur eget vänföreningskapital eller från donationsfonder. Det mycket lilla Olle Ohlsson museet i Malmö delar årligen ut ett stipendium på 5000 kr för folkbildande insatser, vilket ger viss publicitet och sätter museet på kartan. Oavsett summa kan stipendie- eller pris/diplomutdelning vara ett sätt att synliggöra museet och dess vänförening då det kan skapa utrymme i den lokala pressen, i synnerhet om man lyckats få någon notabilitet att utföra ceremonin. En vänförenings stipendie- och prisutdelning kan också fungera som en sammanhållande länk. Det är en konkret och meningsfull verksamhet som visar att man behövs och gör nytta. Ceremonierna vid utdelningarna skapar också en givande kontaktyta gentemot museet.

Vid många vänföreningar utgör medlemsavgifter eller avkastningar av fonder den viktigaste finansieringen av verksamheten. En variant som inte så ofta har prövats är så kallad crowdfunding där man via riktade grupper vädjar om smärre medel. Föreningen Virserums Vänner är de enda i vårt enkätmaterial som angivit en sådan finansieringsmodell, där man anordnat insamling: *Till exempel för att kunna förse konsthallen med babyskötbord och bättre belysning*. Crowdfunding kan kanske växa till ett alternativ när det gäller att skaffa medel för inköp till museets samlingar, till dess verksamhet eller till stipendier och priser. Men förutsättningen är sannolikt att vänföreningarna övar sig i användning av sociala medier om man ska nå ut med sådana projekt.

Museernas stöd till sina vänföreningar

De ömsesidiga relationerna mellan vänföreningarna och museerna kan inte bara förstås genom vad vänföreningarna personellt och ekonomiskt ger till museerna. Museerna ställer också på olika sätt upp för sina vänföreningar. Ambitionen är rimligen att eftersträva balans mellan vänföreningar och museer vad gäller stöd. Vårt material antyder dock att detta inte alltid lyckas.

De medlemsförmåner museet erbjuder kan vara många och omfattande. Ett museum som erbjuder merparten av de vanligaste förmåner är Nationalmuseum, vars ledning räknar upp vad som erbjuds:

- *Förköp biljetter till rabatterat pris.*
- *Medlemsrabatter museibutik + föreställningar.*
- *Fri entré ordinarie visningar.*
- *Eget genrep, föreställningar utan betalning (fribiljetter).*
- *Marknadsföreningsmöjlighet i museibutik och vid föreställningar.*
- *Årlig högtidssammankomst i våra lokaler (mot viss ekonomisk ersättning).*
- *Vänföreningens styrelse inbjudna till premiärer; möjlighet till representation i våra lokaler.*

Enligt de enkätsvar vi fått är det tre erbjudanden från museerna som helt dominerar: fri entré, butiksrabatt och gratis tillgång till (mötes)lokaler i museet.

Fri entré för vänföreningens medlemmar erbjuds av en majoritet av museerna. I några fall handlar det om rabatterat inträde och ett museum erbjuder rabatterad entré också för medföljande till vänföreningsmedlem. Att få fri eller rabatterad entré till specialutställningar/evenemang förekommer också. Vid museimyndigheterna kan fri entré gälla vid flera museer. Chefen för Hallwylska museet konstaterar: *Genom medlemskap i Hallwylska Museets Vänner erhålls fri entré till Livrustkammaren och Skoklosters slott.*

Medlemskap i Nordiska museet och Skansens Vänner ger fri entré till båda institutionerna, liksom ett medlemskap i Jamtlis Gynnare ger fri eller reducerad entré till flera andra friluftsmuseer. Fri entré-systemet på Jamtli för vänföreningens medlemmar är villkorat – här antecknas hur många timmar vänföreningens medlemmar arbetat som volontär på museet, och utifrån detta beräknas hur mycket fri entré det resulterat i.

En viktig fråga är vad som händer när fri entré införts på många museer. Flera representanter för både museer och vänföreningar menar att detta lett till minskat medlemstal i vänföreningarna eftersom den fria entrén varit ett viktigt skäl för att bli medlem. Vänföreningshandläggaren vid Sjöhistoriska museet konstaterade: *Här måste jag hitta ett mervärde, vad tjänar jag på att bli medlem här efter fri entré. Det är ju många museer där mattan bara drogs bort för föreningen. Vad som blir effekten när entréavgift återinförts vid statliga museer återstår att undersöka.*

Butiksrabatt erbjuds också av en majoritet av de museer som svarat på enkäten och 10 procents rabatt är absolut vanligast. Om rabatten gäller endast museets produkter eller hela sortimentet varierar.

Tillgång till museets lokaler är den tredje förmånen som en majoritet av museerna erbjuder. Det handlar då huvudsakligen om fria möteslokaler, men också om möjligheten att nyttja samlingssalar och liknande till evenemang som vänföreningen ordnar. Chefen för Örebro läns museum konstaterar som ett exempel

att: Styrelsen kan låna sammanträdesrum, ha program i personalrummet, låna hörsalen och få rabatt i museibutiken.

Restaurangrabatt är en förmån som kan erbjudas vänföreningars medlemmar, men är inte lika vanligt som de tre förmånerna ovan.

Specialvisningar och aktiviteter vid museet eller inför tillfälliga utställningar förekommer också i svaren. Flygvapenmuseum i Linköping har bjudit vänföreningsmedlemmar på studieresa, Marinmuseum i Karlskrona bjuder vänföreningsmedlemmar på julbord, Kulturen i Lund erbjuder lokaler och hjälp vid bröllop för vänföreningsmedlemmar. På Sjöhistoriska museet i Stockholm har vänföreningen och museet kunnat samarbeta på ett sätt som gynnat båda parter. Handläggaren för vänföreningen berättar: *På Sjöhistoriska har vi sett väldigt lyckade barnaktiviteter på loven och skaparverkstan har ju varit en grej i flera år. Och när jag då hörde att vänföreningen varit med och sponsrat den verksamheten så passade det ju utmärkt att säga att då ska ju också medlemmarna få ta med sig barn och barnbarn fritt. Annars får man betala en slant för materialet, men det får man nu fritt som medlem. Och då kan man sälja in familjemedlemskap, och om jag nu återkommer och har ett par tre barn, ja då börjar det bli värt att ha medlemskap.*

Administrativt stöd nämns av flera museer. Tydligaste är detta vid de museer som på hel- eller deltid har en anställd med uppgift att arbeta med vänföreningsverksamheten. Handläggaren för vänföreningarna på Vasamuseet och Sjöhistoriska museet konstaterar: *Så ville ju föreningarna ha mer och gärna någon på dagtid som kunde hjälpa med insamlingar och så... Jag kunde ju fixa saker på ett annat sätt för jag satt på museet och kunde få hjälp av kollegor som vänföreningen kanske inte hade fått kontakt med direkt då.*

Handläggaren skriver upp de timmar hon arbetar för såväl Vasamuseets som Sjöhistoriska museets vänföreningar, en kostnad som museet sedan fakturerar föreningarna. Hon konstaterar: *Så länge museerna inte kräver min tid så spenderar jag nästan all min tid på vänföreningarna.*

Ystads museum delar en tjänst med museet och ger bidrag till halva lönekostnaden. Jamtli har en heltidsanställd frivilligsamordnare betald av museet. Museichefen berättar: *Frivilligsamordnaren är på heltid för annars funkar det inte. Hon har varit här nu i fem år. Det var när vår konstituent slutade i pension så tänkte vi att istället för att satsa på något som vi brukar göra, så tar vi ett nytt strategiskt ställningstagande... Idag jobbar hon 2/3 med Jamtlis Gynnare och andra frivilliga grupper.*

Ytterligare stödformer riktade från museet till sin vänförening är att erbjuda plats på eller länk från museets hemsida, att samverka kring och bidra med texter eller

annat material till årsböcker och annan föreningsperiodika, liksom att välkomna till samråd inför större utställningssatsningar, programverksamheter etc.

Balansen

En välavvägd balans mellan vad vänföreningen ger museet och vad museet ger vänföreningen är inte alltid helt lätt att uppnå. I det insamlade materialet finns röster som antyder att vänföreningen framförallt skänker prestige och skapar belönande nätverk för medlemmen. Sammantaget menar dessa kritiker att föreningen konsumerar mer energi än vad den lämnar ifrån sig till museet. Rekryteringsarbetet kan också kosta så mycket av vänföreningens små resurser att orken inte räcker till det stödjande arbete som är själva meningen med verksamheten. Dansmuseet erbjuder sin vänförening fri entré, rabatt i butiken, att använda lokaler gratis, bjuder in medlemmar till vernissager, hjälper vänföreningen med diverse utskick, osv. Men museichefen uttrycker också att: *Jag tycker att museiverksamheten skulle ha en större plats i föreningen. Vänföreningen har fullt upp med att få vännerna engagerade i föreningen.*

Liknande tongångar hörs från Tändsticksmuseet i Jönköping: *De är inte så mycket museets vänner idag, utan Tändsticksbolagets vänner. De är ju gamla arbetskamrater som tycker att det är trevligt att träffas, prata och fika. Det blir inte så mycket hjälp/stöttning till museet.* Motsatsen finner vi hos Föreningen Virserums Vänner som konstaterar att man har en bra balans mellan vänföreningens stöd till museet respektive museets åtaganden gentemot föreningen: *Medlemmar har fri entré till alla utställningar medan konsthallens personal sömlöst sköter föreningens sekreteraruppdrag och annan administration.*

Den tillförordnade chefen för Moderna museet visar genom ett räkneexempel hur en fungerande balans mellan vänföreningen och museet kan uppnås: *På årlig basis bör vänföreningen göra ett resultat på omkring 1 miljon kronor för att det ska vara värt det. För vi upplåter lokal och vi ger väldigt mycket förmåner och resonerar vi krasst så bör det finnas ungefär 1 miljon fritt som vi får som gåva och då resonerar vi om vad vi vill ha och dom brukar lyssna till det.*

Detta representerar ett utbyte på en exceptionellt hög ekonomisk nivå mellan ett stort statligt museum och en månghövdad vänförening med stark ekonomi. Men det är ändå ett exempel på hur man kan kalkylera om ekonomisk balans mellan vad museet respektive vänföreningen ger och får. Detta bortsett från övriga värden som museer och deras vänföreningar försöker balansera på bästa sätt, men som är svåra att sätta prislapp på, typ lokalnyttjande/ambassadörskap; autentiska miljöer/hantverksskicklighet; kulturföremål/berättarkonst, osv.

Slutligen måste det understrykas att en förutsättning för att balansakten ska lyckas är att båda parter är överens om gåvor och motgåvor. Från majoriteten av

vänföreningar och museer framhålls att det är museet som ska föreslå gåvor, stipendier, insatser etc. Vänföreningen kan: *bidra till inköp, men utifrån museets önskemål och insamlingspolicy eller teknikbehov och inte utifrån vad föreningen tycker.* (Sörmlands museum). *Det handlar om förvärv av värdefull konst och kulturhistoriska föremål. Museets chef och konstantendent ger förslag.* (Östergötlands Museums Vänner). *Vi vill se oss som en stödförening till konstmuseet, men på deras villkor.* (Malmö Konstmuseums Vänner). *Gentemot besökarna måste alltid avsändaren vara klar – är det museets eller föreningens arrangemang /.../Det måste alltid vara museet som avgör verksamhetens inriktning.* (Sjöhistoriska museets chef). *En vänförening bidrar bäst genom att vara flexibel och lyssna in det aktuella museets behov.* (Vasamuseets chef). *Viktigt med en ljudhörande ordförande som förstår museets sats och ser möjligheter för brobyggande och stöd i linje med museets önskan.* (Nordiska museet).

Den gängse modellen för att stämma av att man är överens är att museets företrädare deltar i föreningsstyrelsens möten. Ett axplock ur exemplen: Tekniska Museets Vänner har museichefen i sin styrelse och vid Röhsska museets vänförening är museichefen och en medarbetare adjungerade. Detsamma gäller vid Örebro Läns Musei Vänner: där *representant för museiledningen är inbjuden till styrelsemöten enligt en stående punkt och det finns alltid någon, oftast museichefen, med på mötena och rapporterar om vad som händer på museet.* Vid Dansmuseet har museichefen en stående punkt vid de informationsmöten som anordnas vid tre-fyra tillfällen per termin. Vid Arbetets museum återfinns museidirektören i vänföreningens valberedning. Arkitekturens Vänner, som är ArkDes vänförening, har ett tre personer starkt kansli och representant från Arkitektur- och Designcentrum vid sina styrelsemöten. Och vid Marinmuseum är museichefen adjungerad till vänföreningens styrelse. Föreningen beskriver relationen till museiledningen som: *mycket bra, delaktig och uppskattande. Chefen deltar i alla styrelsemöten och har ofta ytterligare en medarbetare med sig.*

5. Tryckta satsningar – och samtal om de digitala

Sveriges många vänföreningar står bakom en svåröverskådlig mängd av trycksaker. Olika former av medlemsbrev utkommer kvartalsvis eller ett par gånger per år; häftade magasin med foton från medlemsresor och andra äventyr; tryckta och bundna årsskrifter med hårda pärmar. Oavsett format och volym så återspeglar alstren engagemanget för det egna skötebarnet – från lilla Tändsticksmuseets Vänners skrift till stora Moderna Museets Vänners medlemstidning. Museivännerna har alla sina egna favoriter.

Men till de utmaningar som vänföreningarna står inför hör att följa sina museer i moderniseringen av marknadsföring och medlemsvärvning. Kostsamma trycksaker ter sig alltmer obsoleta i en tid då digitala medier och kontaktkanaler öppnar ett helt annat landskap. Allt fler av de imposanta årsskrifterna förefaller utrotningshotade och sedan Svensk Turistförening bröt med den drygt sekelgamla ritualen att utge årliga landskapsböcker (1886–2013) har andra följt efter.

Årsboksproduktion är som bekant både tids- och kostnadskrävande och målgruppens intressefokus kan variera. Väljer man att utge ett temanummer så passar det kanske inte alla läsare/medlemmar, och är det "varia" så passar det inte någon. Årsböckerna blir "pliktböcker", lika betungade att producera som de är dyra att sända per post. Och det är inte svårt att tolka tecknen. Tekniska museets årsbok *Daedalus* inleddes 1931 och försvann 2017. Arkitekturens Vänner (ArkDes vänförening) har ersatt sin årsbok med medlemsbrev. Årsboken *Västerbotten*, utgiven av Västerbottens läns hembygdsförening från 1920 lades ner 1968, återuppstod som tidskriften *Västerbotten* utgiven av länets hembygdsförbund för att sedan åter läggas ner.

Det finns förstås vänföreningar och museer som håller på traditionerna och fortsätter med påkostade volymer på 2-300 sidor. Till dessa hör Postmusei Vänners årsbok, Postryttaren som nu får avhämtas vid museet för att spara porto.

Ordföranden i Postmusei Vänner berättar: *Det är många som tror att om tjugo år så finns inte vi filatelister längre. Vi var ju 11000 medlemmar när vi var som störst en gång, men det gäller ju inte längre. Nu är vi 1100 och trycker Postryttaren i 1300 exemplar. Och där försöker vi ju blanda så att det inte är bara frimärken utan det kan vara om Västindien och slaveriet – och så några frimärken. Vi räknar med att när vi kommer under 1000 medlemmar så kan vi inte hålla igång Postryttaren.*

Det vi får från museet är ju lokalerna – det är vad som kostar mest med vakt och så. Men det går nog jämnt upp om man räknar med att vi satsar på digitalisering av

kartorna, Postryttaren och så vidare. Men jag vet inte vad man tycker om Postryttaren, det skulle vara kul att höra när ni intervjuat cheferna. Vi har ju hårda pärmar än så länge men den dagen vi har mjuka pärmar då vet man... det är ett lågvattenmärke.

Andra exempel: Järnvägmuseet i Gävle utger årsboken *SPÅR*, och här finns också Järnvägmusei Vänners medlemstidningen *SIDOSPÅR*. *Samfundet S:t Eriks Årsbok* har utgivits sedan 1903 och fungerar som Stockholms stadsmuseums årsbok. Uppsala Medicinhistoriska förening utger en lokal årsskrift för sina medlemmar. Västergötlands Fornminnesförening – vänförening till Västergötlands museum – utger vartannat år museets årsbok. Och Föreningen Marinmusei Vänner liksom Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm utger sina respektive museers årsböcker. Också Nationalmuseum, Nordiska museet och Skansen fortsätter utgivningen som om ingenting har hänt. Ekonomiska realiteter, digitala medier och förändrade läsvanor – allt pekar på att merparten av årsböckerna läggs ner även om det svider bland traditionsbejakarna. Kanske blir ett fåtal praktverk kvar av typ *coffe table*-böcker utgivna av större kapitalstarka föreningar/museer – *Nationalmuseum i nytt ljus* utgiven i samband med nyöppnandet 2018 och Tekniska Museets vackra volym om de fotografiska samlingarna är bra exempel.¹⁷

Det är inte svårt att hålla med SMM:s föreningshandläggare när hon reflekterar över *Sjöhistorisk Årsbok*: *Där har vi lite olika åsikter för den kostar mer än vad medlemskapet kostar. Det är ju upp till vänföreningen om dom tycker att dom har råd med det, men jag tror inte att dom nya som kommer (in i föreningen) är lika intresserade. Jag har hört av kollegorna att det är väldigt mycket kunskap samlat i böckerna, det är forskningsresultat och så. Men i dagsläget vill man hellre få ut det på nätet för då kan du ju ändra en rad eller två. /.../man går inte och blir medlem för att få den boken, för att komma åt resultatet av den här forskningen. Jag tror inte att det kommer att hända de närmsta fem åren, men inom tio år gör man forskningsresultaten tillgängliga på annat sätt – för medlemmar, till lärare, forskare och andra.*

Prognosen kan vara mer optimistisk då det gäller småskalig föreningsutgiven periodika. Lättfotade temaskrifter och medlemstidningar kan fortfarande ha framtiden för sig. Här kan lokalhistoriska och vetenskapliga ambitionerna hållas aktuella och nå sina läsare till lägre kostnader, och kanske kan materialet till och med nå fler via nya läsare. Vi kan se den numera nedlagda Flygvapenmuseets årsbok som ett tecken i tiden. Nedläggningen innebar inte alls att man slutat kommunicera genom trycksaker. Vänföreningens sekreterare berättar att 2017 utgavs: *tre flygböcker och fyra nummer av medlemstidningen samt en jubileumsskrift med anledning av föreningens 50-årsjubileum*.

¹⁷ Helena Kåberg (red) *Nationalmuseum i nytt ljus*. Sthlm 2018; Björn Axel Johansson, *Att se världen. Svensk fotografi under 175 år*. Sthlm 2017. Utgiven av Tekniska museet med stöd av bland andra Tekniska Museets Vänner.

Men den mer existentiella frågan är vad som egentligen blir kvar efter de digitala järnnätterna då även periodika ifrågasätts. Moderna museets Vänners medlemstidning är under attack: *Största frågan inför 2018 är om MMV ska fortsätta att ge ut sin medlemstidning i pappersform eller om den enbart ska komma ut i digital form.* Kanske hämtas förebilden från Nationalmuseum, som med stöd från Nationalmusei Vänner utgav *Art Bulletin*. Den var tidigare tryckt, men utges digitalt sedan 2014.

Sneglar vi på utgivningen bland landets drygt 2000 hembygdsföreningar (1300 skrifter årligen!) så minskar verksamheten även här, medan däremot Hembygdsförbundets portal liksom hembygdsföreningarnas användning av nätbaserad information växer och utvecklas. Museerna genomgår liknande metamorfoser och för vänföreningarna finns mycket att lära av framgångsrika museer, där hemsidor och webbutiker ses som utskjutningsramper respektive landningsplatser. Museernas hem- eller startsidor kan skapa igenkännande och hemmahörighet, men det är inte här som de nya besökarna primärt värvas. De måste sökas via sociala nätverk och communities på datorer och mobiler. Och det är företrädesvis via sociala medieplattformar som Facebook, Twitter, Instagram eller svenska Mynewsdesk som kalendrier, aktiviteter, rapporter och inbjudningar presenteras och delas.

Detta måste förstås gälla även vän- och stödföreningar. Och när vänföreningarna använder sociala medier så når man ibland också traditionella mediekkanaler. Aktuella exempel är kampanjen "Rädda Östasiatiska museet" med egen sida på Facebook och Moderna museets Instagramkonto med foton och videoklipp från möten och medlemsresor som gärna citeras i dagspressen. Tekniska museets chef och webbansvariga diskuterade vid vårt besök hur vänföreningar kunde utforska de digitala möjligheterna med stöd av museerna:¹⁸

Webbansvarig: *Det första man ska fråga sig är: var finns våra målgrupper? Det är i den änden man ska börja. Och hur många av våra medlemmar finns redan på Facebook? Sedan kan man enkelt starta en Facebookgrupp. Jag skulle börja med en liten workshop för att visa hur lätt det är att starta en sådan grupp. Och så ska man skaffa en hemsida där man kan lägga in vilka vi är, vad vi gör och vad vi vill. Den kan driftas på olika sätt, till exempel på ett "hotell" där man betalar för serverdriften. Men det kan också vara som i vårt fall, att vänföreningen ligger på museets hemsida.*

Museichefen: *Hemsida, det är ju en envägs kommunikation. Är det bara en anslagstavla som man vill ha, så är det jättebra. Men du finner ju inga nya medlemmar på så sätt, för hur ska dom hitta dit? Hemsidan är inte ett socialt medium och en*

¹⁸ Det inspelade samtalet har redigerats inför publicering.

förening är ju ofta social. Är det den sociala interaktionen som är kittet och idén med föreningen då är det sociala medier av olika slag man ska använda.

Webbansvarig: Här på museets site så finns vänföreningen med sin hemsida. Att ha en hemsida som en egen ö någonstans och skaffa besök till den, det är hårt arbete, du får jobba med sökmotoroptimering och marknadsföring för att komma upp i någon volym. Men hos oss får dom extra synlighet. Och så gör dom laborationer på nätet, bland annat poppupp-labb för barn som är väldigt populärt.

Museichefen: Vi brukar säga att dom är "passionerade ingenjörer" istället för "pensionerade ingenjörer" för dom är verkligen våra bästa vänner och funderar ofta på hur dom kan vara till vår hjälp.

Webbansvarig: Sedan vill ju vänföreningen gärna ha med foton från utflykter och studieresor på hemsidan men då har vi ju GDPR som vi måste ta hänsyn till. Men där är ju Facebook ypperligt. Man skriver ju på GDPR-godkännandet med Facebook när man blir medlem och därmed så är det deras regler som gäller och inte Tekniska museets ansvar.

Museichefen: Och sedan vill vi skapa projekt runt det digitala som till exempel arkivsök i våra digitaliserade arkiv. Det finns hur mycket som helst att göra. Vi bemödar oss om att ligga långt fram när det gäller användandet av digital teknik och det är kul att prata om vad digital teknik kan göra för vänföreningen. Att reda ut begreppen kring sociala medier och deras roll, men också hur digitalisering kan ge energi till föreningen och skapa kunskaper kring samlingarna.

De exempel vi återgivit, liksom ovanstående dialog, pekar mot ett av vår undersöknings viktigaste förslag: att skapa utrymme för möten för fortsatta diskussioner inför vänföreningarnas erövring av de nya digitala och sociala medierna.

6. Vänföreningar i ålderskris?

Medlemsrekrytering upplevs av många vänföreningar som ett problem. Aktiva vänföreningar söker nya möjligheter för att attrahera intresserade och riktar sig gärna till en yngre målgrupp. Livrustkammarens Riddarklubb drog en gång till sig mängder av entusiastiska ungdomar, Tekniska museets satsningar på nördar och unga snillen var också en stor framgång.

Men de flesta museivänföreningarna har seniora medlemmar och har svårt att förnygra medlemskader. Vänföreningssamordnaren för Sjöhistoriska museet sammanfattar delvis problemet när hon säger: *Medan vänföreningarna tuggar på i sina spår, och så är det några entusiaster som har sitt intresse i ämnet och man vill fortsätta med det. Men man får inga nya medlemmar om man bara ger föreläsningar kring ett ämne rakt upp och ner. Man måste få in nytt blod, dom dör ju ifrån... det är fortfarande rätt hög medelålder bland dom vuxna /.../ Dom börjar dö ifrån, rent krasst. Men så är det ju.*

Flera museer och vänföreningar har gjort samma erfarenheter. Vid Norrköpings Stadsmusei Vänner påverkar medlemmarnas ålder verksamheten: *Ibland efterlyser museets ledning/personal ett större engagemang bland medlemmarna i föreningen vilket är svårt att tillgodose med den struktur som föreningen har åldersmässigt.* Östergötlands Museums Vänner har likartade bekymmer: *Föreningens medlemmar har hög medelålder och vi skulle behöva nå medelålders och yngre personer. Vi arbetare med en ny informationsbroschyr som förhoppningsvis kan locka. Liksom Marinmuseum i Karlskrona: Föreningen tappar medlemmar i rask takt. För att fortleva måste föreningen förnyas och förnygras. Att vara ambassadörer för museet är viktigt också i framtiden och föreningen får gärna agera volontärer i museets verksamhet.* Chefen för Jamtli konstaterar att få vill lämna styrelsearbetet och att detta inte ger plats för yngre. Chefen för Åjtte – Svenskt Fjäll och Samemuseum summerar: *I denna styrelse är det fyra som är pensionärer. Det är bara styrelsen som bidrar med insatser, det ska vara nåt alldeles särskilt om medlemmarna kommer.*

Förläggningen i tid av vänföreningarnas möten kan vara både orsak och förklaring till den stora andelen pensionärer. Vänföreningsansvariga för Jamtlis Gynnare konstaterar: *de aktiva är mellan 65-90 år. Det medför att man kan ha medlemsmöten på dagtid men också att man därigenom utesluter andra än pensionärer.* Detta utgör naturligtvis ett hinder för rekrytering av yngre. Men också senarelagda mötestider kan ha konsekvenser för relationen till museet. Flera museichefer har uttryckt att de egentligen velat gå på vänföreningens möten, men inte orkar efter en hel arbetsdag. Chefen för Åjtte säger: *Det är svårt att få någon personal att informera om museet, för*

mötena är ju på kvällstid och man har inte ork att engagera sig, så det är svårt att sammanfoga dom där två.

Åldersfördelningen bland vänföreningens medlemmar kan också påverka hela dess inriktning. Cheferna för Postmuseet: *Det är ju en gammal förening, dom har varit här sedan dom var barn, och har bidragit med ganska mycket under åren när det var filateli här... men när man breddade det hela, tog in pedagoger, jobbade med skolklasser, så har dom ju inte följt med i den vägen och så...* Och även om man önskar en förnygring av vänföreningen så är det svårt att åstadkomma verklig förändring. Göteborgs Stadsmuseum skriver: *Skulle önska en framtida förändrad inriktning av vänföreningens verksamhet. Det skulle vara roligt med en förnygring. Nu är det oklart hur föreningen ska överleva i framtiden.*

Kort sagt – en ökad medlemsrekrytering och en förnygring av medlemskåren ses som något av en ödesfråga för många vänföreningar.

Värdet av livserfarenhet

För att lyckas med att rekrytera nya medlemmar prövas olika recept bland vänföreningarna: Att genom en spännande programverksamhet öka intresset, att anordna specialvisningar, möten med ämnesexperter inom och utom museet, att arrangera studieresor, vandringar och besök i samlingarna/magasinen etc.

Att skapa en kreativ dialog mellan museet och vänföreningen framhålls som en grundförutsättning. Tekniska Museet Vänförening är relativt medlemsstark, men vill ändå växa. Museichefen skriver på frågan om hur vänföreningen bäst kan bidra till sitt museum: *Vår förening håller just nu på med ett utvecklingsarbete i dialog med museet och medlemmarna för att svara på just detta med målet att öka antalet medlemmar i föreningen.* samordnaren för Sjöhistoriska museet ger en överblick över vad hon ser som viktigt för att få nya medlemmar till vänföreningen och föreslår följande: *En kopp kaffe på maten i restaurangen, eller 10 % på a la carten. Ett ständigt bra recept för att få nya medlemmar eftersom alla vill ha kaffe. Rabatter på barnaktiviteterna för att locka fler barnfamiljer som medlemmar, inte minst i anslutning till loven. Samt att erbjuda familjemedlemskap, ty inom familjerna kan med tiden yngre medlemmar rekryteras.* Hon konstaterar: *Det finns nördar och dom behöver vi, men nördar har vi också bland barnen som brinner för något ämne och det gäller att fånga upp dom.* Riksmusei Vänner skriver. *Vi har tappat medlemmar efter att det blev fritt inträde på statliga museer. Vi försöker värva nya medlemmar. Riksmusei Vänner vill ordna en intressant programverksamhet som även ska locka nya medlemmar.* Också Postmusei Vänner upplever sig vara illa ute: *Föreningen brottas för närvarande med sjunkande medlemsantal. Högsta prioritet är att fortsätta utgivningen av årsboken Postryttaren.*

Frågan om medlemsrekrytering är ofta på agendan och man kan uppleva hur desperationen lurar runt hörnet. Gävle Musei Vänners ordförande resonerar om svårigheterna i att få nya medlemmar, ty konkurrensen är hård: *Jo, det finns ju ett sådant utbud till målgruppen pensionärer – pensionärsorganisationer, pensionärsuniversitetet, symfoniorkesterns vänner, bibliotekets vänner och så vidare. Detta påverkar naturligtvis våra möjligheter att rekrytera.* Här blir det inte lättare ens vid de tillfällen då vänföreningen verkligen tagit initiativ: *Vi pratar mycket om aktiviteter mot medlemmarna, resor, föredrag, studiebesök. När vi gör enkäter bland medlemmarna så blir svaren föredrag och resor. Men vi har ändå ganska trögt att fylla bussen när vi gör resor.*

Svårigheterna med att rekrytera nya medlemmar har flera orsaker. Museernas karaktärer och roller i samhället har delvis ändrats, konkurrensen har hårdnat, de förmåner vänföreningsmedlemskapet erbjuder känns inte lika attraktiva. Det är därför intressant med exempel på aktiviteter som trots åldersfördelningen kan entusiasmera, som när Flygvapenmuseum i Linköping ordnar samordnar vänföreningens erfarna yrkesmän och experter inför iordningställande av flygplan i samlingarna – de ”gubbdagis” som tidigare omnämnts.

Att museivänföreningen mest samlat seniora medlemmar har av vissa museer växlats in som en tillgång och kvalitet. Chefen för Jamtli: *När jag läser Erik Festins första tal till det då nya Heimbygda så sa han: Ni är så trevliga allihop, men ni är för gamla. Men jag tror att det är fel, jag tror det är helt ocoolt, jag tror man ska ha en positiv livssyn. Här har vi alltså ett antal människor med livserfarenheter. Dels har dom kunskaper om livet, dels vill dom veta om något nytt och sätta sin prägel på sin egen verklighet och bidra till andras. Och det är väl bara bra!*

Vi kan konstatera att frågan om en hög medelålder i vänföreningarna kan bemötas på olika sätt. Kanske bör begreppet ”föryngring” och önskemålet om en sådan problematiseras; det är inte säkert att en yngre målgrupp är optimal för alla museivänföreningar. Istället för att delta i konkurrensen om yngre målgrupper kan föreningar sikta in sig på pensionärerna som har mer tid att ägna åt föreningsaktiviteter. Nu ges äntligen utrymme för en länge närd önskan att få ägna sig åt någon form av kulturarbete där dessutom förhandsvisningar och andra event ger guldkant åt tillvaron. Dessutom kan museernas samlingar och utställningar representera en tid och verkligheter som man själv kan relatera till och där den erfarenhetsrike upplever sig kunna bidra till kunskapsuppbyggnaden.

Rekryteringsarbete är viktigt, det måste finnas medlemmar som är beredda att sitta i styrelser och som betalar medlemsavgifter för att skapa rörelsekapital. Men att seniora medlemmar är i majoritet får inte ses som en belastning vare sig för vänföreningen eller dess museum. Det gäller att tvärtom att skapa välkomnande aktiviteter som kan dra fördel av den rikliga tillgången på äldre och erfarna.

7. Unika och ändå lika

Inom styrelsen vid Sveriges vänföreningar för konst och kultur (SVK) och inför vår undersökning har museivänföreningarnas behov av ökat samarbete ofta varit på dagordningen. Att lära sig av varandra och dra nytta av gjorda erfarenheter borde naturligtvis vara produktivt och det finns också många som i praktiken gör detta. Ändå har vänföreningsrörelsen haft svårt att finna en gemensam plattform. Det faktum att SVK endast omfattar ett drygt 20-tal medlemsföreningar (men väldigt många personer) varav lejonparten är stockholmsbaserade kan förklaras på flera sätt: SVK:s egen agenda har kanske inte varit tillräckligt tydlig, ekonomin har satt gränser för de små föreningarnas deltagande och det faktum att huvudstadsmuseernas föreningar dominerar så påtagligt har minskat aptiten från övriga vänföreningar.

En annan förklaring är att varje vänförening upplever sig vara unik. Föremålet för uppvaktningen och den varma vänskapen är ett alldeles speciellt museum, en särskild samling, en avgränsad plats. Med detta följer både potentialer och risker. Specialintresserade finner gemenskap med likar och kan bygga vidare och kunskapssamla inom sina favoritområden. Men med avgränsningarna kan också följa tunnelseende och ointresse av att delta i någon övergripande gemenskap.

Reflektionerna ovan utgår från de enkätsvar som influtit, men det är här också viktigt att markera att det bland landets museivänföreningar finns både samarbetsvilja och förmåga. Dansmusei Vänner samarbetar med andra vänföreningar, t ex med Kungliga Operans Balettklubb. Föreningen Marinmusei Vänner i Karlskrona nätverkar både med lokala föreningar där man: *diskuterat gemensamma frågor att driva gentemot museiledningen*, och med Vänföreningarna vid Vasamuseet och Sjöhistoriska museet. Kanske kan man till och med lära av det nyttillkomna Järnvägmusei Vänner.

Vänföreningskluster som Läckö Vänner, Gunnebo Vänner, Tjolöholms Vänner och Vänkretsen på Nääs slott stödjer sina slott med allt från värdskap och kristallkronepolering till sömnad och slyröjning. Styrelserna träffas årligen och: *skapar värde för medlemmarna, genom gemensamma rabatter*. Ordföranden vid Läckö Vänner berättar: *Skillnaden mellan vår förening och Nääs, Gunnebo och Tjolöholm är ju att Fastighetsverket har koll på vad som ska göras och här släpper man inte in någon frivillig kraft. Så det är inte sånt där som att kratta gångar och så. Dom andra får ju kämpa med att vara parkeringsvakter, hjälpa till vid stora fester, visa och beskära. Dom har svårt med rekrytering, utan det är eldsjälarna som går, medan vi når dom som är kulturellt intresserade och tycker att detta är väldigt roligt, men inte så krävande. Vi tycker att det är stimulerande att mötas, så en gång om året*

kommer representanter för styrelserna, kanske uppemot fyra-fem personer, äter lunch, vi får en visning av sådant som är aktuellt och så har vi en överläggning. Och överläggningarna brukar gå i samma hjulspår nämligen att man säger att det är svårt att rekrytera medlemmar och vi säger att vi har inga svårigheter med det. Senast sa vi nu att vi ska mer aktivt ta del av varandras medlemsblad och ta reda på vilka förmåner man får genom varandra. Men vi har ju alltså lite olika förutsättningar för våra föreningars arbete.

Och även Östergötlands museums tre vänföreningar Östergötlands Fornminnes- och Museiförening, Östergötlands Museums Vänner och Medicinhistoriska Sällskapet i Östergötland samarbetar: *Vi har haft gemensamma program och erbjuder varandra resor om de inte blir fulltecknade av den egna föreningens medlemmar. Samarbetet kan utvecklas så att den samlande kraften hos föreningarna kan utnyttjas som stöd i museets verksamhet och i förhållande till museets huvudmän.*

Att finna fler möjligheter till samverkan är ett starkt ledmotiv bland enkätsvaren. Med några undantag är man överens om att nätverkssamarbete är bra och det finns gott om goda förslag i materialet: *synergieffekter fås genom utbyte av något slag (Malmö Konstmuseums Vänner). Vänföreningarna skulle kunna ha en gemensam idébank med uppgifter om bra föreläsare, intressanta besöksmål och trevliga restauranger att gästa vid resor. /.../ När en vänförening gästar ett annat museum skulle det besökande museets vänförening kunna medverka till att gästerna får ett mer personligt mottagande av museets intendent och guider och inte blir behandlade som en av många anonyma besöksgrupper (Konstmuseets Vänner i Norrköping). Ett par gemensamma programpunkter per år (Stadsmusei Vänner vid Göteborgs Stadsmuseum). Det främsta skälet till samarbete är ett gemensamt uppträdande – med andra föreningar – gentemot statsmakterna (Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm).*

Men här finns också aktörer som är mer skeptiska till samverkan – dels de som direkt avvisar tanken: Ordförande i Skoklosters Slotts Vänner: *Vi ser i nuläget inget värde med organiserat samarbete.* Gävle Musei Vänner: *Mindre viktigt då förutsättningarna är relativt olika, trots allt.* Dels de som är osäkra på om sådana satsningar är värda att lägga energi på. Ljusdalsbygdens Museums Vänner: *Känner i dagsläget inget behov,* Uppsala medicinhistoriska förening: *Det är inget vi upplevt behov av, men ett sådant samarbete skulle eventuellt kunna möjliggöra ett utbyte av erfarenheter som kan ge upphov till nya idéer.* Norrköpings Stadsmusei Vänner: *Inte i form av möten eller speciell förening. Däremot spridning av goda exempel och samarbete med de vänföreningar som finns på orten.* Virserums konsthall ägs av en ideell förening och med självständig ledning för konsthallens drift. Här har man diskuterat om en vänförening borde skapas till hjälp för konsthallens personal, men detta har inte realiserats beroende på oklarhet vad gäller försäkringar och liknande

för frivilligt arbete. Kulturen i Lund svarar: *Svårt att svara på, har ingen aning om hur de andra föreningarna ser ut storleksmässigt eller organisatoriskt.*

En summering av kommentarerna visar att vänföreningarna är övervägande positiva då de tillfrågats om framtida samverkan. De som är avvaktande ser sitt särskilda intresseområde, geografiska avstånd eller den egna föreningens speciella situation som avgörande.

8. Reflektioner och förslag

För att summera: Ungefär 40.000 personer i Sverige är medlemmar i museivänföreningar och tillskjuter ideella krafter till det skattefinansierade allmänna museiväsendet. Museivänföreningarna benämns lika ofta fornminnes-, hembygds- eller stödföreningar. De är alla kopplade till museer, som i sin tur kan vara av olika slag. Många av dagens museer hade för övrigt knappast funnits utan de många engagerade föreningsmedlemmarnas, entusiasternas och eldsjälarnas initiativ och ideella insatser.

Vänföreningarna och deras museer

Vid de småskaliga arbetslivsmuseerna kan vänförening och museiverksamhet vara två sidor av samma mynt. Vid museer som drivs av landsting, region eller kommun har vänföreningarna ibland representation i styrelsen och vice versa. Där så är fallet beror det ofta på att det var föreningens aktivitet som ledde till bildandet av museet och samlingarna kan fortsatt vara i föreningens ägo. Inget av detta gäller vid de statliga kulturarvsmyndigheterna, där vänföreningarna mer kan förstås som ett slags supportergrupper med egna regler och stadgar men utan formellt inflytande över museiverksamheten.

Det finns exempel på att vänföreningsrepresentanter återfinns i museers ledningsgrupp eller styrelse. Det motsatta är långt vanligare, det vill säga att museernas företrädare har styrelseplats eller liknande i föreningen och vi tolkar det som en överenskommelse om att det alltid är museets prioriteringar som ska gälla. Föreningen är tänkt att finnas som ett stöd för sitt museum, aldrig tvärtom.

Oavsett organisationsmodell så beror museiföreningarnas framgång på deras ledning och medlemsvård. För vänföreningens medlemmar är det engagemanget för det kultur-, person-, natur-, konst-, eller teknikhistoriska museets samlingsområde som verkar sammanhållande. Däremot verkar administrativa enheter som t ex län eller region inte väcka samma starka känslor att döma av antalet vänföreningar. Blott 11 av landets 24 läns museer har egna vänföreningar.

Vårt material pekar på att alternativet till en vänförening kan vara nätverksarbete med hembygdsorganisationer och andra av civilsamhällets aktörer. Det ambassadörskap som vänföreningsmedlemmar regelmässigt representerar går därmed förlorat, men samma format behöver inte passa alla aktörer och där vänföreningar inte finns eller har avvecklats ser vi flera

exempel på hur alternativa kontakter mellan civilsamhälle och museerna utvecklas.

Senioritet och livserfarenhet

Länder som länge utvecklat fungerande välfärdssystem har som regel också många pensionärer. Sverige är ett bra exempel på detta. Museivänföreningarnas medlemmar är ofta seniora medborgare som vill fördjupa eller utveckla nya kunskaper, ta del i kulturarvsfrågorna och samtidigt träffa andra engagerade människor.

Paradoxalt nog kan det starka engagemanget också skapa störningar i relationen till museet. Vänföreningsmedlem blir man av intresse för det ämnesfält som museet representerar och ett starkt engagemang behöver alls inte verka störande. De museianställda däremot förväntas oftare vara generalister, där dygder som samarbetsförmåga, samhällsengagemang och förmedlingskompetens hålls högt. Djupare ämneskunskaper ställs sällan som krav, med högskole- och universitetsbakgrund förväntas den anställde kunna inhämta sådant under resans gång. Man rör sig ju inom museernas arbetsmarknad, där det som är hårdvaluta i den ena museikategorin fungerar som växelmynt i den andra.

Med så olika synfält är det inte konstigt om relationen mellan museet och vänföreningen ibland kan bli skör. Det insamlade materialet ger flera exempel på hur vänföreningar varit tveksamma till museers breddade verksamhet, samtidsinriktning och målgruppsanalys. Vänföreningen förespråkar kanske en mer traditionell modell för museet och kan reagera mot vad som ses som politisering av verksamheten eller risker för att ämneskompetens äventyras. En reaktion från museiledningen kan bli att beteckna vänföreningen som tillbakablickande och stillastående där museiledningen vill vara nyskapande och offensiv, att vänföreningen missuppfattat sin roll och inte inser att museet liksom samhället förändras. Ett par gånger har vi t o m mött det nya begreppet "ovänförening" då relationen till vänföreningen diskuterats.

Vi tror att den oro som möter i enkätsvar och intervjuer är kopplad till själva livsnerven i en vänförening. Den starka identifikationen med museets samlingar och samlingsområde är ju det som håller föreningen samman. Och ett upplevt hot mot den institution eller samling som föreningen "adopterat" skapar naturligtvis bekymmer.

Vi kan också tolka friktionen i generationstermer: de museianställda är alla i yrkesverksam ålder och avslutar yrkeslivet vid pensioneringen. Vänföreningens styrelse däremot är – liksom föreningens medlemmar – som sagt ofta seniora, ideellt verksamma och behåller sina medlemskap så länge intresse föreligger och hälsan tillåter. Vänföreningens informella och volontära karaktär kan göra att dess

aktionsradie ibland är större och når längre ut i samhällskroppen än museets information. Detta gör vänföreningen särskilt värdefull som ambassadör för museiverksamheten. Men samma kapacitet kan förstås också skapa svårhanterlig skada om kommunikationen blir negativ.

Att vänföreningarna i huvudsak samlar pensionärer är naturligtvis av största intresse i en tid då befolkningsutvecklingen skapar allt fler och allt vitalare äldre. Föreningsaktiviteter anses vara hälsofrämjande, socialt belönande och en viktig del i konceptet Livslångt lärande. En museivänförening kan därmed spela en viktig roll såväl för dess medlemmar som för utvecklandet av museets verksamheter. Vi har mött exempel på museer och vänföreningar som förstått att dra fördel av de äldre och livserfarnas insikter i både programverksamhet och dokumentation inom såväl materiell som immateriell kulturarvsverksamhet.

Det gäller alltså att hitta samarbetsformer där museet kan ta tillvara på expertis och annan potential, samtidigt som vänföreningen vinner förståelse för och kanske kan bidra till att bereda mark för museets övergripande verksamhetsbeslut. Vi föreslår att teman som värdet av livslångt lärande, medlemsvård och föreningsetik ges stort utrymme i den fortsatta diskussionen mellan föreningar och museer.

Konsten att utbyta gåvor

Svenska vänföreningar äger sammantaget ett betydande men ojämnt fördelat kapital, där några av de riktigt stora museernas föreningar sitter på 80-85% av det sammanlagda innehavet. En del av dessa medel används för inköp av gåvor till museerna – konstföremål eller annat till föremålssamlingarna, komplettering av museets utrustning eller olika slag av verksamhetsstöd. Stipendier och priser är en annan traditionell stödform till anställda eller andra som arbetar i respektive museums anda.

Museerna i sin tur ger en hel del favörer till sina vänföreningar i form av rabatter, specialvisningar och andra förmåner som kan ge VIP-status åt medlemskapet. Flera museer tillskjuter också administrativt stöd där särskilt de så kallade vänföreningshandläggarna utgör ett tydligt och kreativt exempel.

Som "joint efforts" kan vi förstå utgivningen av årsböcker och medlemstidningar där vänföreningarna traditionellt bidragit till finansieringen av skrifter som utkommit i museets namn.

Men vårt material pekar ändå på att ömsesidigheten inte alltid anses vara i balans. Det finns museer som antyder att vänföreningen framförallt levererar sällskapspoäng och prestige till sina medlemmar, men konsumerar mer energi än vad den lämnar ifrån sig. Redan rekryteringsarbetet kan kosta så mycket av

vänföreningens resurser att orken inte räcker till det stödjande arbete som är själva meningen med verksamheten.

I många enkätsvar framhålls vidare vikten av att vänföreningens stöd till museet ska vara diskuterat och överenskommet. Det är museet som ska lämna förslag till vänföreningens insatser, gåvor, stipendier etc. Det gäller såväl pekuniära satsningar som bidrag till samlingarna – överraskningar är ingenting man önskar sig.

Det är centralt att vänföreningen förstår sin stödjande roll i relation till "sitt" museum. Föreningen får inte villkora sitt stöd, utan måste tillse att det ansluter till museets övergripande verksamhetsmål. Vi tror å andra sidan att museernas förmåga att nyttiggöra sig av vänföreningarnas potential kan och bör utvecklas. Museerna beskrivs ofta som institutioner i ekonomiskt trångmål och med ifrågasatta anslag. De bör ha allt att vinna på att stärka sina nätverk och vänföreningarna kan vara utmärkta verktyg för att åstadkomma detta.

Att lära av varandra

Att museivänföreningar lär sig av varandra och drar nytta av gjorda erfarenheter borde vara självklart. Ändå har vänföreningsrörelsen haft svårt att finna en gemensam plattform. Ekonomin har satt gränser för de små föreningarnas deltagande i organisationsarbete och det faktum att huvudstadsmuseernas föreningar dominerar i SVK har minskat aptiten från övriga vänföreningar.

En annan förklaring är att varje vänförening upplever sig vara unik. Vänföreningen gynnar sitt alldeles egna museum, en särskild samling, en bestämd ort eller en speciell person. Med detta följer både potentialer och risker. Specialintresserade finner gemenskap med likar och fortsätter att odla sina favoritfält. Men med avgränsningarna kan också följa tunnelseende och ointresse av att delta i någon övergripande gemenskap.

Ändå har vi funnit att vänföreningarna är övervägande positiva då de tillfrågats om framtida samverkan sinsemellan. Under intervjuerna har vi ställt frågan om vänföreningarna ser ett behov av en gemensam stödfunktion, placerad vid t ex Riksantikvarieämbetet eller Sveriges museer. Tanken har inte fått några omedelbara tillskyndare. Man har understrukt att det är frivilliga insatser på ideell grund som är förutsättningen för såväl vänföreningarna som för den enskilde medlemmen och en central koordinering/styrning skulle därför vara svår att åstadkomma.

Idag finner vi vänföreningarnas medlemmar inom museernas publikarbete och pedagogik, som förmedlare av berättelser från olika livsvärldar, och representerande olika slag av teknisk expertis. Många museer har god förmåga att tillvarata potentialen – andra har inte fullt ut funnit metoder för detta. Men vi har kunnat konstatera att det fåtal museer/föreningar som har råd att avlöna egna

”vänföreningssamordnare” drar stor nytta av satsningarna. Här finns definitivt en utvecklingsmöjlighet och kanske kan en konferens skapa fler modeller av det slag som skildrats ovan.

Vi tror att gemensamma diskussioner om de potentialer och begränsningar som präglar landets museivänföreningar vore till stor nytta för såväl vänföreningarna själva som för deras museer. Vårt förslag är därför att SVK som museivänföreningarnas samlande organ ser som sitt uppdrag att undersöka möjligheten att etablera en gemensam resurs, inbjuda till konferens (”Vänföreningarnas dag”?) och dra nytta av vår studie inför programläggningen. Vi föreslår vidare att SVK tar fram en koncentrerad programskrift som inspiration och vägledning för landets museivänföreningar och museer.

Många museer har funnit nya sätt att nå målgrupper med stöd av sociala medier snarare än att fortsätta utgivningen av kostnadskrävande årsböcker etc. Det är via hemsida samt medieplattformar som Facebook, Twitter, Instagram eller svenska Mynewsdesk som kalendarier, aktiviteter, rapporter och inbjudningar presenteras och delas. Vänföreningarna har här haft svårt att hänga med och vi hoppas att vår studie ska inspirera till en utveckling på området – ytterligare ett givet tema inför framtida samtal och konferens.

Bilaga 1.

2018-02-15

Undersökningen Museets bästa vän – vänföreningarnas roll i museisverige

Föreningen Sveriges vänföreningar för konst och kultur (SVK) skickar denna enkät till Sveriges alla museivänföreningar och museiledningar. SVK är en oberoende ideell riksorganisation med syfte att stödja vänföreningar inom kulturområdet genom att tillvarata gemensamma erfarenheter. Museivänföreningarna är en av civilsamhällets viktigaste plattformar i relation till landets museiväsende. Föreningarna deltar på många olika sätt i sina museers verksamheter och det övergripande syftet med denna enkät är att inventera föreningarnas arbete och ambitioner.

Undersökningen *Museets bästa vän* har fått ekonomiskt stöd från Riksantikvarieämbetet och ska synliggöra vänföreningarna som en folkrörelse formerad till stöd för institutioner inom konst och kultur. För att teckna bilden av vänföreningarnas betydelse kommer undersökningen att vända sig till *politiker och myndigheter, museiledningar och vänföreningarna själva*. Enkäten är ett första steg och undersökningen kommer därefter att genomföras med intervjuer med vänföreningsaktiva och museiledare. Insamlingsarbetet kommer att ske under 2018 och avrapporteras 2019. Den tryckta rapporten ska distribueras till samtliga museivänföreningar, SVK:s medlemmar, museiledningar och huvudmän och i övrigt finnas till stöd för nystartade vänföreningar inom kulturområdet.

Undersökningen utförs av professor Anders Björklund, tidigare chef för Sjöhistoriska museet och Etnografiska museet, samt av docent Stefan Bohman, tidigare chef för Musikmuseet och Strindbergsmuseet.

Vi är tacksamma om ni tar er tid för att besvara enkäten eftersom svaren är viktiga för att undersökningen ska bli framgångsrik. Enkätsvaret emottas före 1.4 via post eller mail (se enkäten).

Med vänliga hälsningar

Hans Christner

Ordförande

Föreningen Sveriges vänföreningar för konst och kultur

Bilaga 2.

SVK. Frågelista till vänföreningen**Några faktafrågor.**

Hur många medlemmar hade föreningen 2017

.....

Hur ofta hade föreningen informations/medlemsmöten 2017

.....

Hur ofta hade föreningen styrelsemöten 2017

.....

Hur stora var föreningens intäkter

2017

Ev kapital/fonder vid årets slut

Ange gärna fördelningen kvinnor/män i föreningen

2017

Frågor om nuläget.

Vad ser ni som vänföreningens mål och huvuduppgifter (till exempel i förhållande till museet, i förhållande till medlemmar...)

.....

Vad hade ni för verksamheter 2017 (t ex resor, föredrag, möten, fest, visningar, medverkan vid vernissager, dokumentation...)

.....

Hur upplever ni museiledningens relation till vänföreningen (till exempel uppskattande, deltar på möten, erbjuder lokal, stödjer föreningen i annat...)

.....

Ger ni någon form av ekonomiskt stöd till museet (till exempel bidrag, inköp, utställning, stipendium...)

.....

Ger ni stöd i annan form till museet (till exempel volontära insatser i samband med utställningar, vernissager, programidéer, feedback, sponsorkontakter...)

.....

Ger museet någon form av stöd till vänföreningen (till exempel medlemsrabatter, fri entré, möteslokal...)

.....

Framtida inriktning.

Har ni några nya planer för 2018

.....

Har ni mer långsiktiga utvecklingsplaner för vänföreningen (inriktning, organisation, verksamhet, rekrytering)

.....

Tycker ni att det är viktigt att utveckla former av samarbete vänföreningar emellan.
Hur skulle sådan samverkan kunna utformas

.....

Namn och funktion.....
vänföreningen (namn).....

Tack för dina svar. Vänligen sänd dina svar via post eller mail.

Post: Stefan Bohman, Magnus Ladulåsgatan 17, 118 65 Stockholm

Mail: anders@sjobod10.se

**Har du frågor om enkäten så ring gärna Stefan 0702727478 eller Anders
0708700299.**

Bilaga 3.

SVK. Frågelista till museiledningen

Har museet en vänförening ☐

Har museet haft en vänförening ☐

Önskar museet en vänförening ☐

Om det funnits en vänförening vid museet, lades den ner eller vad hände?

.....

Vad anser ni att en vänförenings mål och huvuduppgifter bör vara (till exempel i förhållande till museet, i förhållande till besökare...)

.....

Hur upplever ni vänföreningens relation till museet

.....

Hur kan vänföreningen bäst bidra till museets verksamhet (till exempel genom bidrag, förslag till inköp, stipendium, expertis...)

.....

Ger vänföreningen stöd i någon form till museet (till exempel volontära insatser, vernissager, programidéer, feedback, sponsorkontakter...)

.....

Ger museet någon form av stöd till vänföreningen (till exempel medlemsrabatter, fri entré, möteslokal...)

.....

Skulle ni önska en framtida förändrad inriktning av vänföreningens verksamhet

.....

Namn funktion vid museet.....

Tack för dina svar. Vänligen sänd dina svar via post eller mail.

Post: Stefan Bohman, Magnus Ladulåsgatan 17, 118 65 Stockholm

Mail: anders@sjobod10.se

Har du frågor om enkäten så ring gärna Stefan 0702727478 eller Anders 0708700299.

Bilaga 4.

Besökta och kontaktade museer, vänföreningar och närstående organisationer 2018

- 10.7. Gottfrid Skytts snickeriverkstad, Lövsta Bygderåd. Lövstabruk.
- 14.7. Gisselfors kaggfabrik, Myssjö-Ovikens hembygdsförening. Oviken.
- 28.7 & 27.9. Åjtte – Svenskt fjäll och samemuseum; Åjtte Museivänner. Jokkmokk.
- 21.8. Jämtlands läns museum; Jämtlis Gynnare. Östersund.
- 30.8. Härjedalens Fjällmuseum. Funäsdalen.
- 19.9. Gävleborgs länsmuseum; Gävle Musei Vänner. Gävle.
- 9.10. Sveriges Museer. Stockholm.
- 9.10. Moderna museet. Stockholm.
- 10.10. Postmuseum; Föreningen Postmusei Vänner. Stockholm.
- 16.10. Sjöhistoriska museet; Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum. Stockholm.
- 17.10 & 11.12. Tekniska Museet; Tekniska Museets Vänner. Stockholm.
- 19.10. Västerbottens museum. Umeå.
- 19.10. Kvinnohistoriskt museum. Umeå.
- 30.10. Sveriges Hembygdsförbund. Stockholm.
- 1.11. Medicinhistoriska museet; Uppsala Medicinhistoriska Förening. Uppsala.
- 5.11. Kulturen i Lund; Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige. Lund.
- 6.11. Föreningen Läckö Vänner. Skara.
- 9.11. Föreningen Gamla Majgrabbar. Göteborg.
- 16.11. Flygvapenmuseum. Linköping.
- 16.11 & 13.12. ArbetSam. Norrköping.
- 24.11. Sörmlands museum. Nyköping.
- 27.11. Statens museer för världskultur. Stockholm.
- 5.12. Stockholms museichefskollegium
- 7.12. Kulturrådet. Stockholm.